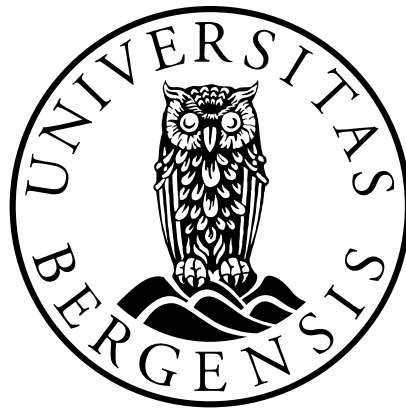

Isolasjon av psykisk syke domfelte i et menneskerettighetsperspektiv

Kandidatnummer: 38

Antall ord: 14 982

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

10.12.2018

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
1 Innledning.....	4
1.1 Tema og problemstilling	4
1.2 Aktualitet.....	5
1.3 Det norske utgangspunktet.....	6
1.4 Begrepsavklaringer.....	7
1.4.1 Hva vil det si å være psykisk syk?	7
1.4.2 Isolasjon	8
1.5 Avgrensninger	10
2 Rettskilder og metode.....	12
3 Menneskerettighetene – et overblikk	16
3.1 Menneskerettslige prinsipper	16
3.2 Sikreplikten etter EMK	16
3.3 EMK artikkel 3.....	17
3.3.1 Begrepene tortur, umenneskelig og nedverdiggende behandling eller straff.....	18
3.3.2 Momentene i vurderingen med betydning for psykisk syke innsatte.....	19
3.4 EMK artikkel 8.....	25
3.4.1 Respekt for privatlivet.....	26
3.4.2 Inngrepshjemmelen i artikkel 8 (2)	27
4 Vilkår for isolasjon.....	30
4.1 Lovhjemmelens presisjon.....	30
4.2 Hensynene i straffegjennomføringsloven sett opp mot lovkravet.....	31
4.2.1 Forebyggende isolasjon.....	31
4.2.2 Disiplinære hensyn.....	34
4.2.3 Praktiske hensyn.....	36
4.2.4 Frivillig isolasjon.....	37
4.3 Forholdsmessighet.....	38
4.3.1 Nødvendighetskravet.....	39
4.3.2 Minste inngreps-prinsippet, alternative og kompenserende tiltak	41
4.3.3 Skjønnsmarginen.....	43
5 Er det spenninger mellom rettskildene? Oppsummering og konklusjon	44

Litteraturliste 46

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Tema for denne masteroppgaven er fengselsbestemt isolasjon i et menneskerettslig perspektiv. Frihetsberøvelse er i seg selv et alvorlig inngrep, men gjennom isolasjonsvedtak pålegges innsatte enda strengere begrensninger. Det kan dreie seg om redusert eller minimal kontakt med andre innsatte og fengselsansatte, eksklusjon fra fellesaktiviteter og begrensninger for besøk. Den europeiske menneskerettsdomstolen (EMD) har beskrevet isolasjon som et ”imprisonment within the prison”.¹

Tidligere var isolasjon en del av fengselshverdagen, der de innsatte skulle sitte og tenke på det de hadde gjort galt. Dagens kriminalomsorg har mer oppmerksomhet på isolasjonens negative virkninger, og at fangefellesskapet er viktig for rehabiliteringen. Straffegjennomføringsloven 18.mai 2001 nr. 21 (strgjfl.) bygger derfor på et fellesskapsprinsipp, og hovedregelen etter § 17 er at innsatte skal ha fellesskap med andre.² Likevel er isolasjon fremdeles ansett som et nødvendig virkemiddel, for å sikre en trygg og forsvarlig straffegjennomføring.

Oppgaven fokuser på domfelte som er psykisk syke, men som ikke har blitt vurdert som strafferettslig utilregnelig under domfellelsen. Cramers rapport viser blant annet at 73 prosent av domfelte som soner i fengsel har minst en personlighetsforstyrrelse, 42 prosent har en angstlidelse, 12 prosent er suicidale og 4,1 prosent har en pågående psykose.³ På en gjennomsnittsdag i 2016 var det 2 964 personer som sonet en straff i fengsel.⁴ Det vil tilsi at ca. 120 av disse hadde en pågående psykose hvis prosentandelene holdt seg stabile. En annen studie fra 2009 viser at 10,8 prosent av de innsatte er psykisk utviklingshemmet, med en IQ mellom 55-70.⁵ Det kan dermed oppstå motsetninger mellom fengselets straffe- og bevoktningsoppgaver og hensynet til den innsattes helse.

Den konkrete problemstillingen jeg ønsker å finne svar på er hvilke materielle skranker menneskerettighetene setter for regulering og gjennomføring av fengselsbestemt isolasjon overfor psykisk syke innsatte.

¹ Piechowicz mot Polen (2012) avsnitt 165

² Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.70

³ Cramer, *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler*, Oslo 2014 s.24 og 29-31

⁴ Statistisk sentralbyrå, *Fengslinger*, publisert 05.04.2018

⁵ Søndena, *Intellectual disabilities in the criminal justice system*, Trondheim 2009 s.3

Skrankene for bruk av isolasjon er særlig utpenslet internasjonalt. Isolasjon utgjør for eksempel et inngrep i den private sfæren og i individets integritet etter den Europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK) artikkel 8. Samtidig er innsatte mer sårbare for maktmisbruk fra myndighetenes side, herunder blant annet umenneskelig og nedverdiggende behandling i strid med EMK artikkel 3. I tillegg vil jeg undersøke relevant ”soft law”, og se om det er spenninger mellom de forskjellige internasjonale og nasjonale kildene. Fremstillingen av de aktuelle norske isolasjonsbestemmelsene er ikke uttømmende, men har som formål å gi en oversikt over reglene med mest betydning for menneskerettighetene og avhandlingens tema.

1.2 Aktualitet

Selv om Norge har et godt rykte internasjonalt når det gjelder å ivareta og beskytte menneskerettighetene og de fundamentale friheter, har både FNS torturkomité (CAT) og Europarådets torturforebyggingskomité (CPT) siden 90-tallet stilt seg kritiske til bruken av isolasjon.⁶ I løpet av våren 2018 satt både CPT og CAT igjen søkelyset på dette temaet i sine Norgesrapporter.⁷ Kritikken knytter seg til utstrakt bruk av isolasjon generelt, men særlig i nyere tid også til isolasjonsvedtak overfor psykisk syke spesielt. CAT skrev i sin siste rapport at komiteen ”remains concerned at the severe insufficiency of mental health care services and of the capacities of inpatient psychiatric wards to accommodate prisoners with serious mental illnesses, which often result in their placement in isolation, including security cells, which leads to a further deterioration of their health”.⁸

Sivilombudsmannen har også uttrykt bekymring. Flere fengsler rapporterer om at de innsatte med psykiske lidelser soner under uverdige forhold, og at isolasjonen de utsettes for gjør dem enda sykere. Dette er innsatte med så store psykiske problemer at de ikke klarer å fungere i fellesskap med andre innsatte.⁹ Videre peker en rapport fra Senter for menneskerettigheter fra 2012 på at psykisk syke innsatte er overrepresentert når det gjelder bruk av isolasjon.¹⁰ Tall

⁶ Norsk isolasjonsbruk ble omtalt av CPT i 1993, 1997, 1999 og 2005, og av CAT i 1998, 2008 og 2012. I tillegg uttrykte FNs menneskerettskomité (HRC) sin bekymring i 2006 og 2011.

⁷ CPTs fullstendige rapport fra 2018 er enda ikke publisert per 08.12.18.

⁸ CAT/C/NOR/CO/8 avsnitt 19

⁹ Falkanger, *Isolasjon av psykisk syke er uverdige*, 05.06.2018. Sivilombudsmannen.no

¹⁰ Nasjonal institusjon for menneskerettigheter, *Bruk av isolasjon i fengsel. Norsk lov og praksis i et menneskerettslig perspektiv*. Oslo 2012 s.52

fra kriminalomsorgen viser at det totalt ble registrert 6708 utelukkelse i 2017, som var en økning fra årene før.¹¹

1.3 Det norske utgangspunktet

Gjennomføring av straff i kriminalomsorgen, herunder fengselsbestemt isolasjon, reguleres i straffegjennomføringsloven, jf. lovens §1. I tillegg utdypes reglene i forskrift, retningslinjer og rundskriv.¹² Straffegjennomføringsreglene er en del av forvaltningsretten, og dermed gjelder forvaltningsloven 10. februar 1967 (fvl.) med de unntak som er nevnt i straffegjennomføringsloven § 7 jf. fvl. § 1. Dette innebærer også at det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet kommer til anvendelse, som setter begrensninger for kriminalomsorgens handlingsrom. Kjernen i prinsippet er at inngrep i borgernes rettssfære, herunder bruk av isolasjon, skal ha hjemmel i lov. At vi er på forvaltningsrettens område medfører også at alle avgjørelser som gjelder ”rettigheter og plikter til en eller flere bestemte personer”, skal treffes med enkeltvedtak i henhold til forvaltningslovens kapittel 4-6 jf. fvl. § 2 bokstav b. Vedtak treffes i utgangspunktet på ”lokalt nivå”, det vil si i det enkelte fengselet jf. strgjfl. § 6 (1).

Bruk av isolasjon skal være i tråd med de overordnede formålene som er definert i strgjfl. § 2 (1). Gjennomføringen skal skje på en måte som tar ”hensyn til formålet med straffen”, ”motvirker nye straffbare handlinger” og som er ”betryggende for samfunnet”. I dette ligger det et mål om sikkerhet og forebygging. Innenfor formålenes rammer skal også innsatte sikres ”tilfredsstillende forhold”, hvor det tilrettelegges for at de kan endre livsførsel og hindre tilbakefall jf. § 2 (1) og forskrift 22.februar 2002 nr.183 om straffegjennomføring § 1-2 (2). Dette innebærer blant annet at de innsatte som hovedregel skal ha ”adgang til fellesskap” jf. § 17 (1). Med ”fellesskap” menes samvær mellom flere innsatte. Ordlyden ”adgang” tolkes ikke slik at innsatte har en rett til å selv velge fellesskap, ettersom fellesskaps-regelen gjelder ”så langt det er praktisk mulig” jf. § 17 (1). I følge forarbeidene vil fellesskap vanligvis være det tiltaket som er best egnet til å kunne normalisere innsattes situasjon og motvirke eventuelle skadelige følger av frihetsberøvelsen.¹³ Sikkerheten skal likevel alltid ha høyeste prioritet jf. retningslinjene punkt 1.4 jf. strgjfl. § 3. Fellesskapsordninger vil derfor gjelde med mindre det treffes vedtak om utelukkelse fra fellesskapet etter §§ 17 (2), 29 eller 37-40 (2) bokstav d.

¹¹ Kriminalomsorgens årsrapport 2017

¹² Med hjemmel i forskriften § 7-1 har kriminalomsorgens sentrale forvaltning gitt retningslinjer til straffegjennomføringsloven 16.mai 2002

¹³ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.70

Når det gjelder helseaspektet er utgangspunktet at innsatte har rett på helsehjelp på lik linje med resten av befolkningen.¹⁴ ”Importmodellen” i norsk kriminalomsorg medfører at helsehjelp er en importert tjeneste, som kommunen primært har ansvaret for jf. helse- og omsorgstjenesteloven 24. juni 2011 § 3-1 og § 3-9. Videre har de regionale helseforetakene ansvar for spesialisthelsetjenesten, herunder psykiatrisk behandling jf. spesialisthelsetjenesteloven 02. juli 1999 § 2-1. Det er imidlertid kriminalomsorgens ansvar å tilrettelegge for at forvaltningssamarbeidspartene kan komme inn i fengselet og utføre arbeidet sitt jf. strgf. § 4.

1.4 Begrepsavklaringer

1.4.1 Hva vil det si å være psykisk syk?

Avhandlingens formål er å belyse isolasjon av psykisk syke innsatte, men hva vil det si å være psykisk syk? ”Psykisk syk” er ikke et rettslig begrep, men en naturlig forståelse av begrepet er at det omfatter midlertidige eller varige tilstander som er vurdert som psykiske lidelser i diagnostisk forstand, basert på symptomene vedkommende har og hvordan disse påvirker personens funksjonsnivå.¹⁵ I mange land benyttes Verdens helseorganisasjon (WHO) sin klassifisering av psykiske lidelser i ICD-systemet (Den internasjonale statistiske klassifisering av sykdommer og beslektede helseproblemer) til diagnoser. Dette klassifiseringssystemet brukes også i Norge. I tillegg brukes et liknende klassifiseringssystem, DSM-systemet (Diagnostics and Statistical Manual of Mental Disorders), som er utgitt av den amerikanske psykiaterforeningen.¹⁶ Imidlertid kan man ha flere samtidige diagnoser og sykdomsbildet kan være komplekst.¹⁷ WHO har vist til at psykiske lidelser generelt kan karakteriseres av en kombinasjon av abnormale tanker, følelser, atferd og forhold til andre mennesker. Det kan for eksempel være schizofreni, sykdommer tilknyttet narkotikabruk, depresjon og nedsatte mentale funksjoner.¹⁸ For psykisk syke med nedsatte mentale funksjoner gjelder FNs konvensjon om rettighetene for personer med nedsatt funksjonsevne (CRPD). Konvensjonens definisjon inkluderer mennesker med ”langvarig fysisk, mental, intellektuell eller sensorisk funksjonsnedsettelse som i møte med ulike

¹⁴ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.33

¹⁵ Inspirert av Cramer, *Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler* 2014 s.7

¹⁶ *Ibid.* s.6

¹⁷ *Ibid.* s.8

¹⁸ http://www.who.int/mental_health/management/en/

barrierer kan hindre dem i å delta fullt ut og på en effektiv måte i samfunnet på lik linje med andre” jf. art.1(2). I tråd med WHO og definisjonen i CRPD kan psykisk sykdom anses som noe mer enn å ha en psykisk lidelse etter den tradisjonelle biomedisinske forståelsen, da det også fokuseres på gapet mellom individets forutsetninger og samfunnets krav.¹⁹ Psykisk syk er også nært EMDs begrepsbruk, da domstolen gjerne benytter ordet ”mentally ill” når de beskriver innsatte med en eller flere psykiske diagnoser eller symptomer.²⁰ Av disse grunner velger jeg å bruke den noe brede terminologien ”psykisk syk” i det følgende.

Avhandlingen vil som nevnt innledningsvis i utgangspunktet kun ta for seg psykisk syke som soner i fengsel. Disse personene er idømt straffansvar fordi de ble vurdert som tilregnelige på gjerningstidspunktet jf. straffeloven 20. mai 2005 nr. 28 § 20. For utilregnelige gjerningspersoner gjelder særreaksjoner, hvor det er behandling – og ikke straff – som står i sentrum.²¹ Den ene særreaksjonen er dom på overføring til tvungen psykisk helsevern, som gjelder for personer som er psykotiske eller har sterk bevissthetsforstyrrelse på handlingstidspunktet, kfr. § 62 jf. § 20 bokstav b og d. Den andre er dom på tvungen omsorg, som retter seg mot personer som er psykisk utviklingshemmet i høy grad kfr. §§ 62 og 63 jf. § 20 bokstav c. Det kan imidlertid nevnes at psykisk helsevernloven 22. juli 1999 § 5-6 åpner for at personer som er dømt til tvungen psykisk helsevern kan overføres til anstalt i kriminalomsorgen. Overføringen forutsetter at personen ikke lenger er vurdert som utilregnelig, men fortsatt oppfyller vilkåret om fare for nye forbrytelser.²² Denne regelen er bare benyttet en gang, se Rt. 2011 s.1043.

1.4.2 Isolasjon

For å kunne vurdere hvilken form for isolasjon som er omfattet av de ulike regelsettene, og ikke minst hvilken isolasjon som er menneskerettsstridig, må man vite noe om hva isolasjon er. Selv om isolasjon er et mye omdiskutert tema, er det ikke rettslig definert og det brukes flere forskjellige begreper og forklaringer i de ulike rettskildene. Verken EMK, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (SP) eller FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling (TK) regulerer isolasjon eksplisitt, men innholdet og rammene er utviklet gjennom blant annet EMD-praksis og torturkomiteenes

¹⁹ Norges første rapport om CRPD, 02.05.2015. Regjeringen.no

²⁰ Eksempelvis Keenan mot Storbritannia (2001) avsnitt 110

²¹ Gröning, Husabø og Jacobsen, *Frihet, forbrytelse og straff*, Bergen 2017 s.652

²² *Ibid.*

uttalelser. EMD og CPT bruker blant annet ”solitary confinement” som et samlebegrep for ulike former for isolasjon.²³ I CPTs isolasjonsrapport fra 2011 ble ”solitary confinement” definert som ”whenever a prisoner is ordered to be held separately from other prisoners”.²⁴ Andre ganger benytter EMD ”isolation”, ”segregation” eller ”seclusion”, tilsynelatende ut fra hvilke ord som benyttes i den nasjonale lovgivningen. CAT nevner ”isolation or full exclusion” i komiteens rapport om Norge fra 2018, mens CPT skriver ”cellular confinement” i sin rapport fra 2011. I straffegjennomføringsloven brukes ordlyden ”utelukkelse fra fellesskapet” jf. strl. §§ 37, 39 og 40 (1) bokstav d. I §§ 29 og 38 benyttes begrepene enerom og sikkerhetscelle, samt ”begrensinger i fellesskapet” i § 17 (2).

I de ”myke” internasjonale rettskildene er det imidlertid gjort flere forsøk på å definere isolasjon. I følge Mandela regel 44 innebærer isolasjon ”confinement of prisoners for 22 hours or more a day without meaningful human contact”. En liknende, men mer utfyllende definisjon er utbrodert i The Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement, hvor det også er vektlagt at ”the reduction in stimuli is not only quantitative but also qualitative. The available stimuli and the occasional social contacts are seldom freely chosen, are generally monotonous, and are often not empathetic”.²⁵

Det er uklart hvorvidt begrepsbruken i de forskjellige kildene er tilfeldig, eller når begrepene er ment å ha forskjellig betydning. Innholdet ser imidlertid ut til å samsvare i noen grad, da det handler om fysisk adskillelse fra ordinært fellesskap i fengselet av en viss varighet, hvor tilgangen på meningsfull sosial kontakt er minimal. Begrepsbruken er derfor trolig ikke avgjørende, men hvilke situasjoner som i realiteten medfører en isolering fra omverden. En slik forståelse synes å være lagt til grunn av CAT i komiteens rapport om Norge fra 2018, der komiteen også diskuterer ”conditions of de facto isolation that are similar to solitary confinement” jf. avsnitt 18. Det kan for eksempel tenkes å gjelde for innsatte som har sittet i isolasjon, men som må bli værende der i påvente av å få plass på fellesskapsavdeling.²⁶

Innenfor menneskerettighetene skilles det også mellom forskjellige grader av isolasjon; fullstendig eller total isolasjon, som kan gjelde både sensorisk og sosialt, samt delvis eller

²³ Kfr. Babar Ahman med flere mot Storbritannia (2012) avsnitt 205-212, og CPT/Inf(2011)28 avsnitt 54

²⁴ CPT/Inf(2011)28 avsnitt 54

²⁵ Erklæringen er imidlertid ikke et juridisk dokument, men ble vedtatt av en rekke forskere i 2017. EMD har likevel vist til erklæringen i flere dommer, blant annet Babar Ahmad med flere mot Storbritannia (2012) avsnitt 120

²⁶ CPT/Inf(2006)14 avsnitt 63

relativ isolasjon.²⁷ I følge retningslinjene til straffegjennomføringsloven går hovedskillet mellom hel og delvis utelukkelse, hvor hel utelukkelse betyr at innsatte ”overhodet ikke har noe fellesskap med andre innsatte i løpet av dagen”.²⁸ Videre er det presisert at samsitting eller andre kompenserende tiltak ikke regnes som fellesskap.²⁹ Begrepsforklaringen tilsier at et tilfelle hvor den innsatte får en tur i luftgården sammen med en fengselbetjent eller besøk av helsepersonell, men ikke får treffe andre innsatte, likevel kan anses som hel utelukkelse. Samtidig kan isolasjon i 22 timer beskrives som delvis utelukkelse jf. ”overhode ikke (..) i løpet av dagen”, ettersom hovedregelen for natt er at de innsatte skal ha enerom, jf. strgfjl. § 17 (1). Det er derfor verdt å merke at isolasjon i 22 timer også faller innunder definisjonene i Mandela-reglene og The Istanbul Statement. I de samme retningslinjene beskrives delvis utelukkelse som at ”innsattes adgang til det fellesskap som til enhver tid er gjeldende for den aktuelle avdelingen (alminnelig dagsorden) innskrenkes delvis”. Et tilfelle der en innsatt ikke får delta i arbeidsfellesskapet kan derfor anses som delvis isolasjon, selv om vedkommende får spise middag med de andre innsatte, dersom dette innebærer et avvik fra den alminnelige dagsplanen.

Det er avgjørende å klarlegge hvilke forhold som anses som isolasjon ettersom det fordrer at kriminalomsorgen må treffe enkeltvedtak i henhold til forvaltningsloven. I følge retningslinjene må det gjøres en konkret vurdering av om ”innskrenkningen er konkret bestemmende for den innsattes rett til fellesskap” i tråd med strgfjl. § 17.³⁰ CPT anbefaler at innsatte ”should spend a reasonable part of the day (8 hours or more) outside of their cell, engaged in purposeful activities. Regimes for sentenced prisoners (i motsetning til varetektsinnsatte) should of course be even more favourable”.³¹ Kriminalomsorgen har stort rom for skjønn i vurderingen av hva som utgjør en innskrenkning i fellesskapet når rammene for en alminnelig dagsplan ikke er gitt. Ettersom straffegjennomføringsloven ikke inneholder kvantitative krav til hva et fellesskap utgjør, innebærer det blant annet at innsatte kan sitte innelåst i 22 timer på avdeling med sterkt begrenset fellesskap, uten at det treffes vedtak.

1.5 Avgrensninger

²⁷ Ramirez Sanchez mot Frankrike (2006) avsnitt 105

²⁸ Retningslinjer til straffegjennomføringsloven, KSF-2002-9001 punkt (3.40) 37.4

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ CPT/Inf(2006)14 avsnitt 66

Fengselsbesluttet isolasjon må skilles fra isolasjon i arrest og rettsbesluttet isolasjon, som reguleres av straffeprosessloven 22.mai 1981 nr.25. Isolasjon i arrest benyttes systematisk av politiet ovenfor alle som arresteres, ettersom cellene er utformet slik at de innsatte ikke skal ha kontakt med hverandre, mens rettsbesluttet isolasjon er når domstolen bestemmer at det skal brukes isolasjon i varetekt overfor tiltalte i forkant av rettsavgjørelsen i etterforskningens øyemed jf. §§ 186 og 186a jf. § 171. Fengselsbesluttet isolasjon gjøres derimot av hensyn til forhold i fengselet, og er et institutt kriminalomsorgen selv råder over. Selv om denne avhandlingen fokuserer på domfelte, må det imidlertid nevnes at fengselsbesluttet isolasjon også kan benyttes ovenfor varetektsinnsatte jf. strgf. § 1.

Til tross for at disse forskjellige formene for isolasjon reiser noen av de samme problemstillingene, har mye av fokuset både internasjonalt og nasjonalt vært på rettsbesluttet isolasjon og isolasjon i arrest. Samtidig medfører disse isolasjonsformene en annen rettssikkerhet gjennom behandlingen i domstol, og gjennom rettssikkerhetsgarantiene i straffeprosessloven. I tillegg gjør andre formål og hensyn seg gjeldende, som for eksempel uskyldspresumsjonen, samt usikkerhetsmomentet i tilknytning til domsavsigelsen som kan oppleves som en ekstra belastning for den innsatte.³² Dommer som gjelder isolasjon i varetekt vil likevel inkluderes i oppgaven i den grad disse forskjellene ikke synes å være tillagt vekt.³³ Isolering av barn reiser også noen særlige problemstillinger og hensyn, og vil av denne grunn heller ikke diskuteres i oppgaven.

Som problemstillingen viser tar avhandlingen for seg de materielle vilkårene for isolasjon. Det avgrenses derfor mot prosessuelle vilkår, av hensyn til oppgavens tidsramme og ordgrense. EMK artikkel 3 og 8 inneholder imidlertid elementer av prosessuelle rettigheter, som diskuteres i den grad det er nødvendig.

I det følgende kapittelet vil noen metodiske og rettskildemessige utgangspunkter redegjøres for, ettersom rettskildebildet med betydning for isolasjon i stor grad består av kilder som etter vanlig rettskildelære er ansett å ha begrenset rettskildemessig vekt.

³² Nasjonal institusjon for menneskerettigheter, *Temasrapport: Bruk av isolasjon i fengsel. Norsk lov og praksis i et menneskerettighetsperspektiv*. Oslo 2012 s.7

³³ EMD viser ofte til dommer om isolasjon overfor varetektsinnsatte og domfelte om hverandre. For eksempel Rohde mot Danmark (2005), som gjaldt isolasjon i varetekt, hvor flertallet refererte til Messina mot Italia (2000) og Öcalan mot Tyrkia (2005), som gjaldt isolasjon etter domfellelse. Mindretallet mente imidlertid at man burde skille mellom disse isolasjonsformene.

2 Rettskilder og metode

Det er et alminnelig prinsipp i kriminalomsorgen at ”ved all behandling av innsatte skal det tas hensyn til norsk lovgivning og til internasjonale konvensjoner som Norge er forpliktet til å følge”.³⁴ Innenfor menneskerettsdoktrinen er det imidlertid både hard konvensjonsjuss og soft law som er aktuell i vurderingen av skrankene for isolasjon overfor psykisk syke.

Menneskerettsloven 21. mai 1999 nr.30 (mrl.) § 2 nr. 1 og 3 fastslår at EMK og SP har status som norsk lov, og vil ved motstrid gå foran annen norsk lovgiving etter § 3. Begge konvensjonene regulerer et torturforbud og retten til privatliv jf. henholdsvis EMK art. 3 og SP art. 7, EMK art. 8 og SP art. 17. Videre inneholder Grunnloven tilsvarende rettigheter i § 93 (2) og § 102.³⁵ Hovedvekten i avhandlingen er på bestemmelsene i EMK. EMK har som fordel at EMD bidrar til utpensling og utvikling av bestemmelsene, noe som har gitt konvensjonen en særlig gjennomslagskraft.

Selv om en avgjørelse fra EMD kun har bindende virkning for land som er part i saken, vil ofte de andre konvensjonsstatene rette seg etter dommen fordi det er grunn til å anta at EMD kommer til liknende konklusjon i senere saker.³⁶ Fengselsforhold og helsehjelp i psykiatrien er vurdert av EMD i en rekke individuelle klagesaker, men når det gjelder isolering av psykisk syke i fengsel er domstolens praksis sparsom.

Andre aktuelle konvensjoner er CRPD fra 2006 og TK fra 1984.³⁷ I tillegg inneholder Europarådets egen torturforebyggingskonvensjon, Europeisk konvensjon om forebyggelse av tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (ETK) fra 1987, regler om gjennomføringen av EMK artikkel 3, samt opprettelsen av overvåkningsorganet CPT jf. art. 1.³⁸

I *Bankovic og andre mot Belgia og andre stater* (2001) uttalte EMD at ”the Convention must be interpreted in the light of the rules set out in the Vienna Convention 1969” jf. avsnitt 55. Utgangspunktet for tolkningen av EMK og de andre nevnte konvensjonene, er altså de internasjonale prinsippene om traktattolkning, som er kodifisert i Wienkonvensjonen om traktattolkning, art. 31-33. Norge har ikke ratifisert konvensjonen, men prinsippene anses som

³⁴ KSF-2002-9001 punkt 1.7

³⁵ Grunnloven skal tolkes i lys av EMK artikkel 3 og 8, og vil derfor trolig ikke tilføre avhandlingen særlig mer, kfr. dok.nr.16 (2011- 2012) s.109.

³⁶ Høstmølingen, *Internasjonale menneskerettigheter*, 2.utg., Oslo 2013 (heretter Høstmølingen 2013) s.98

³⁷ Norge sluttet seg til førstnevnte i 2013, og sistnevnte i 1986

³⁸ Ratifisert i 1989

internasjonal sedvanerett. Det følger dessuten av Böhler-dommen at norske domstoler ”ved anvendelsen av EMK skal benytte de samme tolkningsprinsipper som EMD” jf. Rt.2000 s.996. Videre uttalte Høyesterett i Rt.2005 s.833 at det likevel er EMD som i første rekke skal utvikle EMK, og at ”dersom det er tvil om forståelsen, må norske domstoler ved avveiningen av ulike interesser eller verdier kunne trekke inn verdiprioriteringer som ligger til grunn for norsk lovgivning og rettsoppfatning” jf. avsnitt 45.

Wienkonvensjonen artikkel 31 fastslår at ordlyden utgjør utgangspunktet for tolkningen. Videre skal ordlyden tolkes ut i fra den naturlige forståelsen av begrepene, sett i lys av EMKs kontekst og formål kfr. art. 31. I henhold til artikkel 31(3) bokstav c har EMD vist til ”the Convention should be interpreted as far as possible in harmony with other principles of international law of which it forms part”, samtidig som domstolen ”must remain mindful of the Convention's special character as a human rights treaty” jf. Bankovic-saken avsnitt 57. Effektivitetsprinsippet tilsier at tolkningen av EMK skal sikre ”not rights that are theoretical or illusory, but rights that are practical and effective”.³⁹

Angående den dynamiske fortolkningen av EMK uttalte EMD i Selmouni mot Frankrike (1999) at ”the Court must (...) recall that the Convention is a living instrument which (...) must be interpreted in the light of present-day conditions” jf. avsnitt 101. Følgelig kan handlinger som tidligere er klassifisert som ”inhuman og nedverdiggende behandling”, i motsetning til ”tortur” etter artikkel 3, bli klassifisert annerledes i fremtiden.

Menneskerettskomiteene fra henholdsvis Europarådet og FN har også betydning for tolkning og gjennomføring av de aktuelle isolasjonsbestemmelsene, og da særlig komiteene CPT og CAT, samt FNs menneskerettighetskomité (HRC).⁴⁰ For eksempel har CPT bidratt til utviklingen av standarder om fengselsforhold og bruk av isolasjon i Europa, gjennom sine tilsynsbesøk og ved at EMD i økende grad har tilsluttet seg standardene ved vurderingen av artikkel 3. Saken Kalashnikov mot Russland (2002) er illustrerende. Her uttalte domstolen at overfylte fengselsceller alene kan føre til at fengselsforholdene er uforenelig med artikkel 3, og brukte CPTs standard for ønsket cellestørrelse for å avgjøre hva som utgjør en overfylt celle jf. avsnitt 97. Flertallet i Muršić mot Kroatia (2016) var imidlertid motvillig til å anse komiteens standarder som avgjørende argumenter, på grunn av domstolens og CPTs ulike roller og målestokk jf. avsnitt 112. CPT er ikke en rettslig instans som kan avgjøre påstander

³⁹ Airey mot Irland (1979) avsnitt 24

⁴⁰ CAT er opprettet i medhold av TK artikkel 17 og HRC i SP artikkel 28 flg.

om at staten har brutt forpliktelsene sine etter artikkel 3, men er primært etablert for å forebygge krenkelser av bestemmelsen.⁴¹ CPTs mandat til å styrke vernet for frihetsberøvede personer, herunder i isolasjon, må derfor ikke forveksles med EMDs rolle som den siste og autoritative fortolkeren av EMK. Samtidig kan CPT bidra på andre måter og med andre perspektiver enn de juridiske, ved at den består av en tverrfaglig sammensetning av komiteemedlemmer innen juss, medisin, psykiatri, kriminologi og menneskerettigheter.⁴² Med hensyn til komiteens ekspertise og erfaring fra fengselsbesøkene, samt koherens i menneskerettighetens beskyttelsessystem, mente et sterkt mindretall i Mursic-saken at CPTs standarder må følges.

Alle de nevnte komiteene gjør undersøkelser og utarbeider statsrapporter, kfr. eksempelvis TK art. 19. Rapportene er ikke rettslig bindende, men inneholder anbefalinger om hvordan medlemslandene bør gjennomføre konvensjonene.⁴³ I motsetning til CPT gjør ikke FN-komiteene egne inspeksjoner, jf. SP art. 40, TK art. 19 samt CRPD art. 35 og 36. Kritikken fra disse komiteene er derfor hovedsakelig av prinsipiell verdi.⁴⁴

Både Europarådet og FN har også utformet retningslinjer i De europeiske fengselsreglene fra 2006 og Mandela-reglene fra 2015. Selv om disse reglene heller ikke er bindende, gir de et uttrykk for konsensus om minimumsregler for behandlingen av innsatte på verdensbasis.⁴⁵ Blant annet bygger de europeiske fengselsreglene i stor grad på EMDs rettspraksis og vurderingene fra CPT, og kan således anses som et steg mot en kodifisering av europeiske minimumsstandarder på fengselsfeltet. Om betydningen for norsk rett, anses reglene å være anbefalinger som legges til grunn for helse- og omsorgstjenesten i norske fengsler, ”så langt de ikke er i strid med norsk lov og forskrift”.⁴⁶

Det er sjeldent at spørsmålet om fengselsbestemt isolasjon overfor domfelte blir prøvd for norske domstoler. Et mye omtalt unntak er Breivik/Hansen-saken, som ble behandlet i tingretten og lagmannsmannsretten, men avvist av ankeutvalget til Høyesterett jf. HR-2017-1127-U. I medhold av EMK artikkel 35 (3) bokstav a og (4) avviste EMDs ankeutvalg også saken, fordi den var ”åpenbart grunnløs”, jf. Hansen mot Norge (2018) avsnitt 160. Saken har

⁴¹ CPT/Inf (94)11 s.6

⁴² Smit og Snacken, *Principles of European prison law and policy*, New York 2009 (heretter Smit og Snacken 2009) s.17

⁴³ Høstmølingen 2013 s.82

⁴⁴ Horn, *Fullstendig isolasjon ved risiko for bevisforspillelse*, Bergen 2017. (heretter Horn 2017) s.142

⁴⁵ Sivilombudsmannen, 2017. <https://www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/tortur-forebygging/reviderte-standard-minimumsregler-behandling-innsatte/>

⁴⁶ Helsedirektoratets veileder, IS-1971(2013) s.9

klart relevans for spørsmål om isolasjon. Samtidig er tilfellet ganske ekstremt med tanke på alvorlighetsgraden, risikobildet og uenighetene rundt den innsattes mentale helsetilstand.⁴⁷ Overføringsverdien til andre saker kan dermed argumenteres for å være relativt beskjeden, og dommen får derfor ikke særlig stor plass i denne avhandlingen.

Sivilombudsmannens arbeid belyser norsk isolasjonspraksis, og er derfor av betydning. I 2013 vedtok Stortinget at Norge skulle slutte seg til tilleggsprotokollen til FNs torturkonvensjon (OPCAT), og ga Sivilombudsmannen oppgaven med å utøve mandatet som er fastsatt i OPCAT jf. Lov om Stortingets ombudsmann for forvaltningen 1.oktober 1962 § 3a. Forebyggingsenheten som ble opprettet for å ivareta denne delen av Sivilombudsmannens arbeid, er ment å være uavhengig myndighetene og kriminalomsorgen, og foretar blant annet fengselsbesøk med etterfølgende anbefalinger.⁴⁸ I tillegg kan Sivilombudsmannen uttale seg i enkeltsaker vedrørende innsatte og isolasjon under sitt klagemandat.

⁴⁷ Kfr. HR-2017-1127-U avsnitt 26

⁴⁸ <https://www.sivilombudsmannen.no/torturforebygging/mandat/>

3 Menneskerettighetene – et overblikk

3.1 Menneskerettslige prinsipper

Rettsystemet utvikles i samspill med det internasjonale samfunnet, og som vist i kapittel 2 er Norge i utgangspunktet bundet av internasjonale konvensjoner, rekommandasjoner og standarder. Innenfor de internasjonale menneskerettighetene er det et grunnleggende prinsipp at alle som berøves friheten, skal behandles humant.⁴⁹ Et humanistisk menneskesyn er også en grunnpilar for virksomheten i kriminalomsorgen, i tillegg til normalitetsprinsippet.⁵⁰ Normalitetsprinsippet går ut på at innsatte i størst mulig grad skal leve en normalisert tilværelse i fengselet. I tråd med normalitetsprinsippet er utgangspunktet derfor at innsatte har de samme grunnleggende rettighetene som andre mennesker, med unntak av de begrensningene som følger av selve gjennomføringen av straffen.⁵¹ Som vi skal se i det følgende gjenspeiles disse prinsippene også i EMK artikkel 3 og 8.

EMD har lagt til grunn at ”The Court observes that the principle of rehabilitation, that is, the reintegration into society of a convicted person, is reflected in international norms (...) and has not only been recognised but has over time also gained increasing importance in the Court’s case-law under various provisions of the Convention” jf. Murray mot Nederland (2016) avsnitt 102.

3.2 Sikreplikten etter EMK

I henhold til artikkel 1 har de kontraherende partene en dobbel forpliktelse til å gjennomføre de rettigheter og friheter som følger av konvensjonen, herunder etter artikkel 3 og 8. Den negative forpliktelsen går ut på å respektere rettighetene ved å unngå å gjøre inngrep i dem. Den positive forpliktelsen innebærer å ta aktive skritt for å beskytte og ”sikre” den fulle nytten av de omfattede rettighetene, gjennom for eksempel lovreguleringen av straffegjennomføring og isolasjon, jf. art.1 og art.52.

⁴⁹ De europeiske fengselsreglene regel 1 og St.meld. nr.37 (2007-2008) kapittel 3.2

⁵⁰ St.meld. nr.37 (2007-2008) kapittel 1

⁵¹ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.15

I det følgende vil jeg undersøke hva som skal til for at bruk av fengselsbestemt isolasjon overfor psykisk syke er i strid med de materielle skankene i EMK artikkel 3 og 8.

3.3 EMK artikkel 3

Det følger av artikkel 3 at ”ingen må bli utsatt for tortur, eller umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff”. Artikkelen verner om en av de mest fundamentale verdiene i et demokratisk samfunn, og er ansett å ha status som folkerettslig sedvane.⁵² Den klare ordlyden ”ingen må bli utsatt” viser at forbudet har en absolutt karakter, og kan derfor ikke derogeres fra i krigssituasjon eller andre offentlige nødsituasjoner etter artikkel 15.

At fengselsbestemt isolasjon kan omfattes av artikkel 3 følger av en rekke dommer, og da særlig av alternativene ”umenneskelig” eller ”nedverdiggende” behandling. For eksempel uttalte domstolen i Ramirez Sanchez mot Frankrike (2006) at berøvelse av alle sanseintrykk, i tillegg til total sosial isolasjon, kan ødelegge individers personlighet og derfor utgjøre en form for umenneskelig eller nedverdiggende behandling i strid med artikkel 3. Også CPT har vist til at isolasjon i visse tilfeller kan utgjøre umenneskelig eller nedverdiggende behandling.⁵³ I sin årlige rapport i 2011 valgte CPT å fokusere på isolasjonstemaet, og skrev blant annet at praksisen kan ha ekstremt skadelig virkning på den mentale, somatiske og sosiale helsen til de som blir isolert. Til tross for den uttalte risikoen for skadelig påvirkning på den innsattes psykiske helse, er EMDs utgangspunkt at ”the prohibition of contact with other prisoners for security, disciplinary or protective reasons does not in itself amount to inhuman treatment or punishment”.⁵⁴ EMD har ikke tatt tilsvarende prinsipielt standpunkt til hvorvidt isolasjon i seg selv kan utgjøre nedverdiggende behandling eller straff.

For at et tilfelle av fengselsbestemt isolasjon skal være i strid med artikkel 3, må det imidlertid overgå et minimumsnivå av grovhet (”attain a minimum level of severity”).⁵⁵ Terskelen for om den nedre grensen er overtrådt er relativ, og beror på en helhetsvurdering av alle omstendighetene i saken, som blant annet varigheten av isolasjonen, og de fysiske og mentale virkningene inngrepet har på den innsatte. I enkelte tilfeller kan også kjønn, alder og

⁵² Yankov mot Bulgaria (2003) avsnitt 103

⁵³ CPT/Inf(92)3 avsnitt 56

⁵⁴ Öcalan mot Tyrkia (2005) avsnitt 191

⁵⁵ Irland mot Storbritannia (1978) avsnitt 167

helsetilstand ha betydning.⁵⁶ Det må derfor foretas en konkret vurdering av om bruken av isolasjon tilsier at minimumsnivået er overskredet og om behandlingen er umenneskelig eller nedverdiggende, ut i fra grovhetsgraden.⁵⁷

3.3.1 Begrepene tortur, umenneskelig og nedverdiggende behandling eller straff

De tre formene for integritetskrenkelser i artikkel 3 er ikke definert i bestemmelsen, men har fått sitt innhold gjennom EMDs tolkning og praksis. Begrepene er i utgangspunktet autonome, som vil si at de skal ha samme innhold og tolkes likt overfor Norge og de andre kontraherende statene.⁵⁸ Behandlingen er ”nedverdiggende” når den ”humiliates or debases an individual, showing a lack of respect for, or diminishing, his or her human dignity, or arouses feelings of fear, anguish or inferiority capable of breaking an individual’s moral and physical resistance”.⁵⁹ Videre er ”inhuman” behandling beskrevet som “premeditated, was applied for hours at a stretch and caused either actual bodily injury or intense physical or mental suffering”.⁶⁰ Begrepsforklaringene fra EMD viser at både de fysiske og mentale konsekvensene er sentrale, men terskelen mellom begrepene er imidlertid ikke helt tydelig. Det er ikke uvanlig at domstolen konkluderer med at behandlingen var umenneskelig og nedverdiggende i strid med artikkel 3.⁶¹ Det er også uklare grenser mellom behandling og straff, men det synes heller ikke å ha avgjørende betydning for isolasjonsspørsmålet.⁶²

I de groveste tilfellene kan isolasjon også utgjøre tortur, men terskelen her er svært høy jf. Ilascu med flere mot Moldova og Russland (2004). Torturbegrepet er reservert til tilfeller hvor den inhumane behandlingen forårsaker ”very serious and cruel suffering” jf. Ciorap mot Moldova (2007) avsnitt 62. I TK artikkel 1 er tortur definert som ”enhver handling hvorved alvorlig smerte eller lidelse, enten fysisk eller psykisk bevisst blir tilføyet en person, i den hensikt” å oppnå opplysninger eller en tilståelse, straffe eller true vedkommende, eller av hvilken som helst årsak basert på diskriminering av noen art. Et sentralt moment i bestemmelsen er således handlingens torturhensikt. Et tilsvarende krav til hensikt synes å

⁵⁶ Eksempelvis Razvyazkin mot Russland (2012) avsnitt 98

⁵⁷ Irland mot Storbritannia (1978) avsnitt 168

⁵⁸ Institut for Menneskerettigheter (2006) *Brug af særforanstaltninger over for psykisk syge kriminelle i et menneskeretligt perspektiv*. s.82

⁵⁹ Pretty mot Storbritannia (2002) avsnitt 52

⁶⁰ Kudla mot Polen (2000) avsnitt 92

⁶¹ Eksempelvis Keenan mot Storbritannia (2001) avsnitt 116 og Razvyazkin mot Russland (2012) avsnitt 108

⁶² *Ibid.*

følge av torturbegrepet i EMK artikkel 3, men ikke når det gjelder nedverdiggende og umenneskelig behandling.⁶³ I Peers mot Hellas (2001) uttalte domstolen at spørsmålet om hvorvidt formålet med behandlingen er å ydmyke eller fornedre offeret er et moment som må tas i betraktning. I denne saken fant ikke domstolen det bevist at den greske staten hadde hatt til hensikt å ydmyke eller fornedre den innsatte, men behandlingen han hadde fått i fengselet medførte likevel brudd på artikkel 3, jf. avsnitt 75.⁶⁴ Det avgrenses imidlertid mot den smerte eller lidelse som alene stammer fra, er forbundet med eller følger av lovlige straffereaksjoner. En slik begrensning kan også anses å følge av EMK. I dommen Muršić mot Kroatia (2016) ble det uttalt at “in the context of deprivation of liberty the Court has consistently stressed that, to fall under Article 3, the suffering and humiliation involved must in any event go beyond that inevitable element of suffering and humiliation connected with detention” jf. avsnitt 99.

Rammene og skrankene for den konkrete vurderingen for fengselsbestemt isolasjon etter art. 3 vil diskuteres nærmere i det følgende.

3.3.2 Momentene i vurderingen med betydning for psykisk syke innsatte

I helhetsvurderingen av isolasjonsregimet etter artikkel 3 vil alle de relevante momentenes kumulative effekt være avgjørende.⁶⁵ Ettersom dette gjør vurderingen kompleks i seg selv, samtidig som tolkningen av konvensjonen er dynamisk, kan det være vanskelig å trekke konkrete retningslinjer ut fra EMDs praksis.⁶⁶ Praksisen gir likevel noen viktige utgangspunkter for vurderingen, og som legger føringer for når og hvordan isolasjon kan gjennomføres ovenfor de innsatte, herunder de psykisk syke.

Generelt om isolasjonsforholdene

Ettersom de isolerte innsatte tilbringer mesteparten av tiden i cellen, er de fysiske soningsforholdene ansett som sentrale momenter i EMDs praksis. Dersom de fysiske

⁶³ I El-Masri mot Den tidligere jugoslaviske republikken Makedonia (2012) fastslo domstolen at det er et hensiktselement tilknyttet torturbegrepet i artikkel 3, og viste til CAT artikkel 1, se avsnitt 197. I motsetning til CAT artikkel 1 omfatter artikkel 3 ikke bare integritetskrenkelser gjort av offentlige personer eller andre i embedets medfør, men også privatpersoner, jf. samme dom avsnitt 198.

⁶⁴ Dommen gjaldt isolasjon i varetekt, men det samme følger av Razvyazkin-saken avsnitt 98.

⁶⁵ Kfr. Rohde mot Danmark (2005) avsnitt 91 og Dougoz mot Hellas (2001) avsnitt 48

⁶⁶ Muršić mot Kroatia (2016) gjaldt overfylte fengsler og personlig plass, men illustrerer dette godt. I avsnitt 109-115 går domstolen gjennom alle relevante hensyn som må tas i betraktning i helhetsvurderingen av krav til personlig plass i henhold til artikkel 3.

forholdene under isolasjonen er veldig dårlige kan det i seg selv medføre krenkelse av artikkel 3.⁶⁷ De generelle retningslinjene er at cellene som brukes til å isolere innsatte må møte samme minimumsstandardene som er gitt resten av fengselsbefolkningen. Dette innebærer blant annet at cellene bør være av en adekvat størrelse, gi tilgang på naturlig og kunstig lys, og ha mulighet for varmeregulering og ventilasjon.⁶⁸ I nyere dommer har domstolen gjerne lagt betydelig vekt på CPTs standarder samt observasjoner av soningsforholdene ved sine besøk i medlemsstatene.⁶⁹ Når det gjelder norske forhold viste CPT i sin Norgesrapport fra 2011 til at norske fengsler og cellene generelt har høy standard jf. avsnitt 48. Samtidig har CPT også påvist at isolerte på avdeling med særlig høyt sikkerhetsnivå har sonet under svært tøffe soningsforhold, som etter omstendighetene kan innebære menneskerettighetsbrudd. Soningsforholdene ble også vurdert som gode i Hansen mot Norge, jf. avsnitt 147.

Isolasjonsregimet

I de fleste sakene fra EMD som gjelder isolasjon, har klageren vært isolert fra fellesskapet med de øvrige innsatte. Imidlertid kan vedkommende også være isolert fra kontakt med andre mennesker, for eksempel advokat, helsepersonell, prester og andre fengselsansatte, samt fra besøk av familie og venner. EMD har satt et absolutt forbud mot total sosial og fysisk isolasjon, i den grad det medfører ”complete sensory isolation, coupled with total social isolation”.⁷⁰ Det vil si isolasjon hvor den innsatte ikke får noe form for stimuli, og er altså noe annet enn hel utelukkelse etter straffegjennomføringsloven. Alle andre former enn total isolasjon blir gjerne omtalt som relativ isolasjon av EMD, som i seg selv ikke er i strid med artikkel 3.⁷¹

EMD har tillatt ulik varighet ved sine vurderinger av isolasjon. At det skal tas en helhetsvurdering tilsier at varigheten må sees i lys av omstendighetene i det konkrete tilfellet. Av denne grunn har domstolen ikke satt en nedre terskel for hvor lang isolasjonen må være for å kunne omfattes av artikkel 3.⁷² Helt kortvarig isolasjon kan derfor være i strid med artikkel 3, dersom de øvrige forholdene tilsier det. I Keenan mot Storbritannia (2001) måtte

⁶⁷ Eksempelvis Ilascu med flere mot Moldova og Russland (2004).

⁶⁸ Muršić mot Kroatia (2016) avsnitt 106

⁶⁹ Eksempelvis i Varga med flere mot Ungarn (2015), konkluderte EMD med at fengselsforholdene ikke tilfredsstilte de europeiske standardene etablert av CPT og EMDs praksis, og at forholdene derfor medførte nedverdiggende behandling jf. avsnitt 87.

⁷⁰ Onoufriou mot Kypros (2010) avsnitt 69

⁷¹ Horn 2017 s.201

⁷² Barbar Ahmad med flere mot Storbritannia (2012) avsnitt 210

for eksempel den innsatte tilbringe syv dager i isolasjon som disiplinærstraff for vold mot to fengselsansatte, hvor han også tok livet sitt. Disiplinærstraffen ble gitt kun ni dager før han skulle løslates. I tillegg var det lagt til 28 dager til den ordinære fengselsstraffen. Det var konstatert at Keenan led av personlighetsforstyrrelse, samt en annen kronisk psykisk sykdom som gjorde at han i perioder var psykotisk, paranoid og suicidal jf. avsnitt 111. EMD konkluderte med at den strenge disiplinærstraffen ikke var kompatibel med behandlingen som kreves overfor en mentalt syk innsatt, og at det derfor måtte anses som umenneskelig og nedverdiggende behandling og straff jf. avsnitt 115.

Samtidig har domstolen stilt seg kritisk til langvarig isolasjon, og har i nyere dommer støttet seg til CPTs standard om at "in any event all forms of solitary confinement should be as short as possible" jf. CPT/Inf (91)2 i bla. Rohde mot Danmark (2005) avsnitt 2 annen del. Overfor såkalte "dangerous detainees" som soner dom for særlig grove lovbrudd eller som begår graverende handlinger under fengselsoppholdet, har EMD gitt statene en vid skjønnsmargin og likevel tillatt flere år i isolasjon. Som nevnt er i utgangspunktet ikke isolasjonstiltak i strid med artikkel 3 så lenge det er begrunnet i sikkerhetsmessige, disiplinære eller beskyttelsesformål. For eksempel anså ikke domstolen isolasjon i 8 år og 2 måneder overfor terroristen Ramirez Sanchez i 2006, og 7 år for terroristen Hansen i 2018, som over minimumsnivået av grovhet.⁷³ I begge disse tilfellene tilsa hensynet til sikkerheten for fangene og omgivelsene, at langvarig isolasjon måtte godtas selv om risikoen for skadevirkninger var tilstede. Begge tilfellene gjaldt relativ sosial isolasjon, ettersom de blant annet fikk regelmessig besøk av fengselsansatte, helsepersonell, advokater og familiemedlemmer. I tillegg ble det vist til at klagerne ikke hadde vist tegn til mental sårbarhet eller skader på grunn av isolasjonen på tidspunktet for domstolsbehandlingen.⁷⁴

Til sammenlikning satt en annen farlig og psykisk syk fange, klageren i Khider mot Frankrike (2009), i isolasjon i til sammen 4 år jf. avsnitt 114. Som i de to foregående sakene var isolasjonen opprinnelig rettmessig begrunnet i sikkerhetsmessige hensyn, men behovet for isolasjonen hadde senere falt vekk. Domstolen fastslo at jo mer langvarig isolasjonen er, jo mer utførlig begrunnet bør den være for å minske risikoen for vilkårlighet. Beslutningen må også vise at fengselsmyndighetene har gjennomført en grundig evaluering av omstendighetene, situasjonen og personen tiltaket retter seg mot jf. avsnitt 104. I tillegg viste domstolen til CPTs rapport fra 2007, hvor komiteen kritiserte myndighetene for å bruke

⁷³ Ramirez Sanchez mot Frankrike (2006) avsnitt 145 og Hansen mot Norge (2018) avsnitt 155

⁷⁴ Ramirez Sanchez mot Frankrike (2006) avsnitt 115-118, og Hansen mot Norge (2018) avsnitt 151

isolasjon som innkvartering for innsatte som er vanskelig å håndtere, som har psykiske problemer, og hvor tilgangen på psykiatrisk omsorg var mindre god, jf. avsnitt 120.

Hvilken begrunnelse som gis for isolasjonen har dermed også betydning. I likhet med Khider, satt Mathew i sak mot Nederland i isolasjon fordi han var voldelig og vanskelig.⁷⁵

Myndighetene anførte at saken burde sammenlignes med Messina mot Italia, noe EMD avviste. Domstolen uttalte at klageren i Messinadommen var isolert fordi han var tiltalt og domfelt for organisert kriminalitet, og myndighetene ønsket å unngå at han skulle reetablere kontakten med kriminelle organisasjoner. Mathew var derimot ikke involvert i organisert kriminalitet utenfor fengselet, men var isolert fordi han hadde problemer med å tilpasse seg fengselsregimet, jf. avsnitt 201-202. Saken kan tale for at det skal mer til før domstolen aksepterer isolasjon av hensyn til forhold i fengselet, enn når det er snakk om en ”dangerous detainee” som er dømt for grove lovbrudd og tilknyttet kriminelle organisasjoner.⁷⁶

Fysiske og mentale skadevirkninger

Som påpekt har det i økende grad blitt anerkjent, også av EMD, at isolasjon har en negativ påvirkning på helsen. Den skadelige effekten kan være umiddelbar, og øker jo lenger isolasjonen varer og jo mindre forutselig den er.⁷⁷ Samtidig er tålegrensen hos enkeltindividet forskjellig, naturlig nok også hos innsatte med psykiske problemer. Av denne grunn kan det være utfordrende å avgjøre om det foreligger årsakssammenheng mellom isolasjonsregimet og den innsattes helse, spesielt dersom det ikke er foretatt helseundersøkelser før iverksettelsen av isolasjonen. EMD diskuterer imidlertid sjeldent de reelle skadevirkningene som en innsatt har blitt påført.⁷⁸ I stedet for nærmest forutsetter domstolen at isolasjonen har skadelig effekt, og viser ofte til CPTs rapporter. I Keenan-saken uttalte domstolen at “while it is true that the severity of suffering, physical or mental, attributable to a particular measure has been a significant consideration in many of the cases decided by the Court under Article 3, there are circumstances where proof of the actual effect on the person may not be a major factor” jf. avsnitt 112. I dette tilfellet var det vanskelig å fastslå i hvilken grad iverksettelsen av isolasjonen hadde fremprovosert Keenans selvmord, og således om staten kunne lastes for dette. Domstolen anså det heller ikke som avgjørende om personen selv er i stand til å peke på

⁷⁵ Mathew mot Nederland (2005) avsnitt 198. Hvorvidt Mathew var psykisk syk omtales ikke.

⁷⁶ Kfr. Smit og Snacken 2009 s.278

⁷⁷ Razvyazkin mot Russland (2012) avsnitt 104, hvor domstolen viste til CPTs isolasjonsrapport fra 2011.

⁷⁸ Horn 2017 s.212

spesifikke negative helseeffekter. I vurderingen av iverksettelse og opprettholdelse av isolasjonsvedtak skal det derfor tas spesielt hensyn til ”in case of mentally ill persons, their vulnerability and their inability, in some cases, to complain coherently or at all about how they are being affected by any particular treatment”.⁷⁹

Et tilfelle hvor skadevirkninger var påvist, men likevel ikke ble tillagt avgjørende vekt, finnes i Rohde mot Danmark (2005). Klageren i denne saken var delvis isolert i varetekt i nesten et år.⁸⁰ En rettsrapport viste at han var psykotisk, og antageligvis led av borderline psykose. Rapporten tilsa også at det var en årsakssammenheng mellom isolasjonen og hans psykiske helse, noe som ble støttet av vitner. Med et simpelt flertall (fire av syv dommere, deriblant den danske dommeren) konkluderte domstolen likevel med at isolasjonen ikke innebar en krenkelse av artikkel 3, jf. avsnitt 97. Flertallet vektla at han under isolasjonsperioden hadde bodd på 8 kvm, men hadde hatt tilgang til aviser, TV og treningsrom. Selv om isolasjonen innebar total utelukkelse fra felleskapet med de andre innsatte, hadde Rohde hatt en rekke besøk av fengselsansatte, advokat og helsepersonell, samt familiebesøk under oppsyn. Mindretallet mente imidlertid at lempeligere midler kunne vært brukt, og at det ikke var tatt tilstrekkelig hensyn til at han hadde vist mental sårbarhet tidlig i isolasjonsperioden og ytret ønske om selvmord.

Domstolen har i ettertid blitt kritisert for å ha en passiv holdning til negative helsevirkninger av isolasjon.⁸¹ Saken om Rohde indikerer imidlertid at der innsatte har god tilgang på medier, besøk og andre kompenserende tiltak som kan bidra til mental og fysisk stimuli, er terskelen for brudd på artikkel 3 høy. Også i Hansen-saken, mente domstolen at det forelå en forsvarlig balanse mellom graden av klagerens relative isolasjon, med hensyn til hvilken effekt isolasjonen hadde, og graden av kompenserende tiltak, slik Høyesterett også hadde konkludert med, jf. avsnitt 152. Tiltakene må imidlertid tilpasses den enkeltes behov. I Mathew mot Nederland (2005) var myndighetens forsøk på kompenserende tiltak ikke ansett som effektive, og behandlingen var ansett som nedverdiggende jf. avsnitt 205.

Helsetilstand og rett til helsehjelp

⁷⁹ Keenan mot Storbritannia (2001) avsnitt 110

⁸⁰ Selv om dommen gjaldt isolasjon i varetekt, kan den ha betydning for domfelte, kfr. kap. 1.3

⁸¹ Engbo og Smith, *Fængsler og menneskerettigheder*, København 2012 s.146

Selv om EMD har påpekt at helsetilstanden har betydning i helhetsvurderingen, kan det spørres om det er lavere terskel for krenkelse av artikkel 3 ved isolasjon av psykisk syke enn friske innsatte.

Domstolen har fastslått at utgangspunktet når det gjelder psykisk syke innsatte, er at staten har en plikt til å beskytte deres helse og velvære under artikkel 3, blant annet ved å sørge for nødvendig helsehjelp ("requisite medical assistance").⁸² For eksempel var det nedverdiggende behandling når Claes i sak mot Belgia (2013) ikke hadde fått tilstrekkelig psykiatrisk helsehjelp i tilknytning til isolasjonsoppholdet på fengselets psykiatriske avdeling. Det avgjørende synes å være at isolasjonen "without any realistic prospect of change, had constituted particularly acute hardship causing distress which went beyond the suffering inevitably associated with detention" jf. avsnitt 102. Claes hadde alvorlige og kroniske atferdsforstyrrelser samt psykiske mangler, og tilstanden hans krevde derfor økt årvåkenhet i kontrollen av overholdelsen av konvensjonen.⁸³ Domstolen viste også til at uansett hvilke utfordringer klagerens egen oppførsel hadde ført til, fritok det ikke staten for sine forpliktelser overfor han.

I Razvyazkin mot Russland (2012) uttalte domstolen at det var vanskelig å avgjøre når helseomsorgen er tilstrekkelig, men fastslo at diagnostisering, omsorg og tilsyn for å sikre forbedring av helsen, eller i det minste hindre forverring, er et minimumskrav. Hvilken standard av helsehjelpen som kreves beror på en konkret vurdering, men den må være "compatible with the human dignity" of a detainee" samt ta i betraktning "the practical demands of imprisonment" jf. avsnitt 117. CPT har vist til at "an inadequate level of health care can lead rapidly to situations falling within the scope of the term 'inhuman and degrading treatment'".⁸⁴

Beskyttelsen av helsetilstanden fordrer imidlertid at myndighetene vet eller har antagelser om den reelle og umiddelbare helserisikoen hos den enkelte innsatte. Følgelig kan mangelen på en slik vurdering også medføre krenkelse av artikkel 3 jf. Jashi mot Georgia (2013) avsnitt 62. I Keenan-dommen innebar fraværet av effektiv overvåkning av Keenans helsetilstand, psykiatriske undersøkelser og behandling, betydelige mangler i den medisinske helsehjelpen som kreves av en mentalt syk og suicidal person. Til sammenligning mente flertallet i Rohde-

⁸² Razvyazkin mot Russland (2012) avsnitt 116.

⁸³ IQen hans på 72 klassifiserte til "mentalt handicap" av myndighetene, jf. avsnitt 89.

⁸⁴ CPT/Inf(93)12 avsnitt 30

saken at helsen til Rohde var tilstrekkelig overvåket, og at staten ikke kunne pålegges en automatisk og regelmessig kontroll av innsatte i isolasjon jf. avsnitt 108. Mindretallet mente derimot at klagerens mentale helsetilstand ikke var undersøkt og overvåket i tilstrekkelig grad. De uttalte at ”in our view, however, such (psychological or psychiatric) assessments should not depend on a request, but instead should be part of a system of automatic regular monitoring of long-term detainees in solitary confinement. We believe that only under these conditions can the required monitoring be considered effective”.⁸⁵ I denne saken var det imidlertid større uenigheter rundt klagerens helsetilstand. Dette kan tale for at alvorlige eller kritiske mentale tilstander, som for suicidale og personer i psykose, krever automatiske og regelmessig overvåking, men at det ikke er konsensus i domstolen om hva som gjelder ovenfor andre med mindre alvorlige tilstander og diagnoser.

I Murray mot Nederland (2016) åpnet EMD for at “obligations under Article 3 may go so far as to impose an obligation on the State to transfer prisoners (including mentally ill ones) to special facilities in order to receive adequate treatment” jf. avsnitt 105. Domstolen konkluderte tilsvarende i W.D v. Belgia samme år, og uttalte at forpliktelsen i henhold til konvensjonen dermed ikke stopper med plikten til å beskytte samfunnet mot farene som følger av psykisk syke lovbrøttere, men krever også at de får passende behandling for å hjelpe dem med å reintegrere seg best mulig i samfunnet, jf. avsnitt 114. I Coccagna mot Frankrike (2011) hadde myndighetene oppfylt denne plikten, ettersom klageren hadde fått behandling i tre uker på psykiatrisk sykehus før han fikk disiplinærstraffen. Av denne grunn, samt at isolasjonen ble overvåket av medisinsk helsepersonell, tilsa ikke hans psykiske sykdom at isolasjonen utgjorde umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff etter artikkel 3.

3.4 EMK artikkel 8

Dersom et isolasjonstilfelle ikke overskrider minimumsnivået og den høye terskelen i artikkel 3, kan det vurderes etter artikkel 8. Piechowicz mot Polen (2012) er illustrerende, hvor sammenhengen mellom disse bestemmelsene var forutsatt.⁸⁶ I saken konkluderte domstolen med at det var unødvendig å ta stilling til artikkel 8 ved vurderingen av et restriktivt isolasjonsregime (her beskrevet som et dangerous detainee-regime), ettersom domstolen

⁸⁵ Rohde mot Danmark (2005)-del 2

⁸⁶ Saken gjaldt imidlertid isolasjon i varetekt

allerede hadde konkludert med at terskelen i artikkel 3 var overskredet og at det forelå krenkelse jf. avsnitt 245.

3.4.1 Respekt for privatlivet

I tråd med artikkel 8 (1) har ”enhver” rett til ”respekt” for sitt ”privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse”. Ordlyden ”respekt” gir ikke anvisning av en ubetinget rett til disse godene, men sikter til at det foreligger et vern mot inngrep fra offentlige myndigheter. Inngrepet kan være i form av både lovgiving, vedtak og faktiske handlinger. Videre favner begrepet ”privatliv” vidt, og kan berøre isolasjonsspørsmålet på flere måter.⁸⁷ Selv om isolasjon også vil kunne påvirke familielivet, hjem og korrespondanse, er privatlivet det mest sentrale og som vil bli diskutert i det følgende. Privatlivet er den sfæren hvor individet kan motsette seg at andre, det være seg private eller offentlige myndigheter, griper inn uten samtykke.⁸⁸ Kjernen i bestemmelsen er altså enkeltindividers rett til å råde over seg selv og sitt liv, uten innblanding fra andre. Dette kalles gjerne integritetsperspektivet.⁸⁹ Artikkel 8 supplerer således integritetsvernet i artikkel 3. Isolasjon som medfører “sufficiently adverse effects on physical and moral integrity” hos en innsatt, vil dermed kunne anses som et inngrep i retten til respekt for privatlivet etter artikkel 8.⁹⁰ Til aspektet moralsk integritet tilhører også den mentale helsen. Mental stabilitet er i følge EMD en forutsetning for å effektivt kunne nyte retten til respekt for privatlivet.⁹¹ I *Dolenec mot Kroatia* (2009) uttalte domstolen at artikkel 8 kunne omfatte en positiv forpliktelse til å sikre den mentale helsen, som å sørge for tilstrekkelig psykiatrisk behandling, jf. avsnitt 128. En tilsvarende plikt følger som vist også av artikkel 3. Ettersom ordlyden ”respekt” ikke er presist definert, har statene i utgangspunktet en vid skjønnsmargin til å bestemme hvordan de positive forpliktelsene skal ivaretas i praksis.

Privatlivet omfatter også personlig autonomi, og EMD har vist til at i tilfeller der en persons autonomi allerede er begrenset, slik som i fengsel, skal man være varsom med å foreta ytterligere inngrep som fjerner det de har igjen av autonomi.⁹² I tillegg inkluderer vernet av

⁸⁷ Thomas Horn presenterer fem måter i Horn 2017 s.234-236

⁸⁸ Aall, *Rettsstat og menneskerettigheter*, Oslo 2015 s.195

⁸⁹ Høstmølingen 2013 s.222

⁹⁰ *Dolenec mot Kroatia* (2009) avsnitt 128

⁹¹ *Bensaid mot Storbritannia* (2001) avsnitt 47

⁹² *Munjaz mot Storbritannia* (2012) avsnitt 80

den private sfæren retten til å forholde seg til andre, og til å være en del av et fellesskap.⁹³ Ordlyden ”enhver” i artikkel 8 tilsier at dette også gjelder for innsatte. Dette følger også av McFeeley med flere mot Storbritannia (1980), hvor domstolen uttalte at privatlivet under konvensjonen omfatter ”to a certain degree the right to establish and to develop relationships with other human beings, especially in the emotional field for the development and the fulfilment of one's own personality. The Commission considers that this element in the concept of privacy extends to the sphere of imprisonment and that their removal from association thus constitutes an interference with their right to privacy in this respect”, jf. avsnitt 82. Samlet sett bør det derfor kunne legges til grunn at fengselsbestemt isolasjon overfor psykisk syke medfører et inngrep i retten til privatliv, og at statene har plikt til å særlig ivareta de psykisk syke etter artikkel 8.

Samtidig er det argumentert for at det må gjelde visse begrensninger i fengsel med hensyn til sikkerheten og andre straffegjennomføringshensyn. I eldre EMD-praksis ble det vist til at innsatte må finne seg i visse ”implied limitations” i rettighetene deres, som følge av at de sitter i fengsel kfr. art. 5. Imidlertid har EMD i nyere praksis lagt til grunn at de innsatte i utgangspunktet bevarer sine rettigheter etter EMK.⁹⁴ Inngrep i rettighetene under artikkel 8 må derfor begrunnes.⁹⁵ Det sentrale synes å være om isolasjonen medfører et strengere regime enn det som normalt følger av et fengselsopphold.

I motsetning til artikkel 3 er det ikke tilstrekkelig at isolasjon medfører et inngrep i privatlivet etter artikkel 8 (1) for å konstatere krenkelse. Dersom de kumulative vilkårene i artikkel 8 (2) er oppfylt er isolasjonen likevel tillatt; inngrepet må være ”i samsvar med loven” og ”nødvendig i et demokratisk samfunn” av ”hensyn til den nasjonale sikkerhet, offentlig trygghet eller landets økonomiske velferd, for å forebygge uorden eller kriminalitet, for å beskytte helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter”.

3.4.2 Inngrepshjemmelen i artikkel 8 (2)

Et vilkår i artikkel 8 (2) er at isolasjonsvedtak må være begrunnet i et av de legitime formålene som er uttømmende listet opp i bestemmelsen.⁹⁶ Formålene ”offentlige trygghet”

⁹³ Munjaz mot Storbritannia (2012) avsnitt 78

⁹⁴ Kfr. Dickson mot Storbritannia (2007) avsnitt 68

⁹⁵ Hirst mot Storbritannia (2005) avsnitt 69

⁹⁶ Høstmælingen 2013. s.128

og ”forebygge uorden eller kriminalitet” gjør seg særlig gjeldende i relasjon til isolasjon. Imidlertid kan isolasjon også tenkes å være nødvendig for å ”beskytte helse”, for eksempel når en innsatt er utagerende og voldelig. Som nevnt under artikkel 3 er isolasjon typisk begrunnet i forebyggende, sikkerhetsmessige og disiplinære hensyn. Alle disse hensynene er inntatt i straffegjennomføringsloven, i tillegg til bemanningsmessige eller bygningsmessige forhold, og selvvalgt isolasjon. Det skal trolig en del til for at slike hensyn faller utenfor de vidt formulerte formålene i artikkel 8. I Mcfeeley-saken var det for eksempel et legitimt formål å bruke isolasjon regelmessig som disiplinærstraff for å få bukt med protester blant innsatte, jf. avsnitt 82. Utviklingen i EMDs praksis kan imidlertid tilsi at det stilles strengere krav til formålet i dag enn i 1980.

Begrunnelser for isolasjonsvedtak, som ikke er i samsvar med bestemmelsens formål, kan være problematisk i lys av lovkravet. I forvaltningsloven er krav til begrunnelse regulert i § 24. Begrunnelsen skal angi de reglene og faktiske forhold som begrunnelsen bygger på jf. fvl. § 25 (1) og (2). I tillegg ”bør” de hovedhensyn som har vært ”avgjørende ved utøvingen av forvaltningsrettslig skjønn” nevnes jf. fvl. § 25 (3). Retningslinjene til straffegjennomføringsloven utfyller disse reglene ved at vedtaket så langt som mulig skal angi hvilke hendelser som kan inntreffe om utelukkelse ikke brukes, hvor sannsynlig det er at den uønskede hendelsen inntreffer og om formålet med utelukkelsen kan oppnås ved hjelp av mindre inngripende tiltak.⁹⁷

Ordlyden ”i samsvar med loven” dekker både skrevne og uskrevne regler, men innebærer at inngrepet må ha et visst grunnlag i nasjonal lov. Lovkravet er dermed ikke like strengt som det forvaltningsrettslige legalitetsprinsippet, som krever hjemmel i formell lov. Begge kan imidlertid anses som utslag av samme rettsstatsprinsipp. Adgangen til fengselsbestemt isolasjon overfor domfelte er uttømmende regulert i straffegjennomføringsloven.

Videre innebærer lovkravet at hjemmelsgrunnlaget må være formulert på en slik måte at den gir innsatte en viss forutsigbarhet (is ”foreseeable”).⁹⁸ Av denne grunn stilles det visse krav til ”the quality of the law”, om at loven må være ”adequately accessible” for allmennheten, samt formulert med ”sufficient precision”.⁹⁹ Straffegjennomføringsloven og aktuelle forskrifter anses som tilstrekkelig tilgjengelig for allmennheten ved at de offentliggjøres i for eksempel

⁹⁷ KSF-2002-9001 punkt (3.40) 37.6

⁹⁸ Eksempelvis *Munjaz mot Storbritannia* (2006) avsnitt 88

⁹⁹ *Ibid.*

Norsk Lovtidend og på kriminalomsorgens nettside. Kravet om presisjon tilsier at loven må være av en slik kvalitet at den gir tilstrekkelig klarhet om omfanget av myndighetenes skjønn og måten skjønnet kan utøves på, slik at borgerne kan rette sin atferd etter loven.¹⁰⁰

Etter artikkel 8 må isolasjonen også være ”nødvendig i et demokratisk samfunn” for å være rettmessig. I *Polski mot Polen* (2002) fastslo EMD at ”the notion of necessity implies that the interference corresponds to a pressing social need, and, in particular, that it is proportionate to the legitimate aim pursued” avsnitt 31. At det må foreligge tvingende samfunnsmessige behov tilsier at terskelen for bruk av isolasjon er høy. Videre viser uttalelsen at inngrepet i privatlivet skal heller ikke være større enn det som er nødvendig for å ivareta de samfunnsmessige behovene. Nødvendighetskriteriet medfører derfor også en forholdsmessighetsvurdering, som tilsier at det må foreligge forholdsmessighet mellom isolasjonsvedtaket som middel og det formålet som ønskes oppnådd. I samme sak la domstolen også til grunn at ”in determining whether an interference is necessary in a democratic society, the Court will take into account that a margin of appreciation is left to the Contracting States” jf. avsnitt 31.

Vilkåret om at isolasjonsvedtaket må være i ”samsvar med loven” behandles nærmere i kapittel 4.1, og ”nødvendig i et demokratisk samfunn” i kapittel 4.3.

¹⁰⁰ *Moiseyev mot Russland* (2008) avsnitt 266

4 Vilkår for isolasjon

4.1 Lovhjemmelens presisjon

Som vist setter menneskerettighetene krav til utformingen av de rettslige rammene for bruk av isolasjon, for å beskytte de innsatte mot vilkårlig bruk av isolasjon og for å skape forutsigbarhet for dem. Dette innebærer krav til hvor klart formulert vilkårene må være for å oppfylle visse minstekrav, med hensyn til når isolasjon kan benyttes, hvilke formål isolasjonen kan begrunnes i, og hvor lang varighet den kan ha.¹⁰¹ Rammene følger hovedsaklig av lovskravet i EMK artikkel 8. De europeiske fengselsreglene inneholder tilsvarende krav i regel 53.3, hvor det er fastslått at ”the nature of any such (special high security or safety) measures, their duration and the grounds on which they may be applied shall be determined by national law”.

Til tross for klarhetskravet i artikkel 8 vil i utgangspunktet skjønnsmessige og vage lovbestemmelser likevel godtas, men EMD vil foreta en konkret vurdering.¹⁰² I *Moiseyev mot Russland* (2008) viste domstolen til at det i saker som berører de grunnleggende rettighetene, vil være i strid med lovkravet dersom det rettslige skjønnet er ”granted to the executive to be expressed in terms of unfettered power” jf. avsnitt 249. Loven må derfor “indicate the scope of any such discretion conferred on the competent authorities and the manner of its exercise with sufficient clarity, having regard to the legitimate aim of the measure in question, in order to give the individual adequate protection against arbitrary interference”.¹⁰³ Lovkravet åpner således for at uklare formålsangivelser og vide isolasjonshjemler kan være i strid med artikkel 8. Uttalelsen viser også at formålet kan sette rammer for, og begrense, rekkevidden av forvaltningens skjønnsutøvelse.

Domstolen har også vektlagt vage inngrepshjemler i vurderingen av artikkel 3. I *Piechowicz mot Polen* (2012) mente EMD at de nasjonale isolasjonsbestemmelsene var for strikte, og unntakene for vagt formuert. Som CPT også hadde påpekt, ga ikke reglene tilstrekkelige løsninger som gjorde det mulig for myndighetene å foreta nødvendige tilpasninger av isolasjonsregimet, slik at det kunne tilpasses individuelle behov og redusere skadevirkninger.

¹⁰¹ Aall, *Noen straffeprosessuelle tvangsmidler og menneskerettighetene*, Tidsskrift for rettsvitenskap 1994 s.584-660

¹⁰² Høstmølingen 2013. s.243

¹⁰³ *Ibid.*

I henhold til CPT er det imidlertid ikke tilstrekkelig at loven er formulert på en forståelig måte, da den ”should specify the precise circumstances in which each form of solitary confinement can be imposed”.¹⁰⁴ Videre har EMD fastslått at ”arbitrary restrictive measures applied to vulnerable individuals like prisoners inevitably contribute to the feeling of subordination, total independence, powerlessness and, consequently, humiliation”.¹⁰⁵

I det følgende vil jeg gjennomgå de norske hjemmelsgrunnlagene for isolasjon etter straffegjennomføringslovens regler, og undersøke om de er i samsvar med de menneskerettslige krav til lovhjemmelen, herunder lovhjemmels klarhet. Hovedfokuset er på forebyggende isolasjon etter § 37 og etterfølgende disiplinær isolasjon etter §§ 39 og 40. Inndelingen i kapitlene er gjort ut fra de hensynene som isolasjonen skal ivareta, det vil si forebyggende, disiplinære og praktiske hensyn, samt hensynet til innsattes eget ønske. Sikkerhets hensynet er overordnet i alle disse formålene kfr. § 2.

4.2 Hensynene i straffegjennomføringsloven sett opp mot lovkravet

4.2.1 Forebyggende isolasjon

Straffegjennomføringsloven § 37 (1) hjemler utelukkelse ”fra fellesskapet med andre innsatte”, som er nødvendig for å oppnå formålene som er opplistet i første ledd bokstav a til e. Formålene er å hindre at innsatte ”fortsetter å påvirke miljøet i fengslet på en særlig negativ måte”, ”hindre dem i å skade seg selv eller øve vold eller fremsette trusler mot andre”, samt hindre ”betydelig materiell skade” og ”straffbare handlinger” jf. § 37 (1) bokstav a til d. Med ”straffbare handlinger” forstås handlinger som er regulert i straffelovens annen del. I tillegg kan utelukkelse vedtas etter bokstav e for å ”opprettholde ro, orden og sikkerhet”. Oppstillingen er ment å være uttømmende, og omfatter både hel og delvis isolasjon.¹⁰⁶

Et fellestrekk for disse formålene er at utelukkelsen foretas for å forebygge eller hindre uønskede handlinger fra den innsattes side jf. ordlyden ”hindre” og ”opprettholde”, samt forarbeidene.¹⁰⁷ Bestemmelsen kan således sees i sammenheng med den overordnede

¹⁰⁴ CPT/Inf (2011)28-part 2

¹⁰⁵ Csüllög mot Ungarn (2011) avsnitt 37.

¹⁰⁶ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.165

¹⁰⁷ *Ibid.*

formålsbestemmelsen i § 2, som fastslår fengselets plikt til å sørge for et trygt fengselsmiljø, og forebygge ny straffbare handlinger.

En utfordring er at det ligger i forebyggingens natur at tiltaket først opphører når trusselen mot hensynet til ro, orden og sikkerhet ikke lenger er tilstede. Ettersom kriminalomsorgen ikke kan vite hvor lang tid det tar, medfører dette et element av tidsubestemthet. Det samme problemet oppstår for eksempel ikke ved isolasjon som disiplinerende reaksjon, ettersom det da alltid kan settes en tidsramme for straffen. Tidsubestemtheten gjør at § 37 potensielt kan hjemle den mest langvarige formen for isolasjon, samtidig som bestemmelsen gir lav prosessuell rettssikkerhet.¹⁰⁸ For eksempel har CAT vist til et norsk tilfelle hvor innsatte satt isolert i sikkerhetscelle i nesten 1700 timer over en to års periode.¹⁰⁹

I *Babar Ahmad mot Storbritannia* (2012) uttalte EMD at den ”has never specified a period of time, beyond which solitary confinement will attain the minimum level of severity required for Article 3. The Court has, however, emphasised that solitary confinement, even in cases entailing relative isolation, cannot be imposed on a prisoner indefinitely” jf. avsnitt 210. Tilsvarende forbud mot tidsubestemt isolasjon finnes i FNs Mandela-regel 43 a. De innsatte bør ha en viss forutsigbarhet, ettersom det å ikke vite vil innebære en ekstra belastning.¹¹⁰ Isolasjon som bærer preg av å være tidsubestemt er særlig problematisk overfor psykisk syke, på grunn av deres sårbarhet og fordi isolasjon med lav forutsigbarhet øker isolasjonens negative virkninger jf. *Razvyazkin-saken* avsnitt 104.

Langvarig isolasjon for å håndtere psykisk syke innsatte er derfor forbeholdt unntakstilfeller. Tre sentrale retningslinjer kan utledes av *Babar Ahmad-dommen* tilknyttet isolasjonens varighet og begrunnelse. For det første må isolasjon benyttes ”only exceptionally and after every precaution has been taken”, slik det også er spesifisert i regel 53.1 i de europeiske fengselsreglene. For det andre må avgjørelsen baseres på ”genuine grounds both ab initio as well as when its duration is extended”. Med ”ab initio” menes fra begynnelsen av.¹¹¹ Et tredje poeng er at myndighetene ”must provide substantive reasons in their support. The statement of reasons should be increasingly detailed and compelling as time goes by” jf. avsnitt 212.

¹⁰⁸ CPT/Inf(2011)28-part 2

¹⁰⁹ CAT/C/NOR/CO/8, avsnitt 17

¹¹⁰ På grunn av usikkerheten er det også argumentert for at isolasjon overfor innsatte i varetekt medfører større belastning enn det gjør overfor domfelte, se eksempelvis Horn 2017 s.46

¹¹¹ Store norske leksikon; https://snl.no/ab_initio

I en sak fra sivilombudsmannen hadde en innsatt sittet 14 dager i hel utelukkelse, som forebyggende tiltak.¹¹² Deretter satt han 4 dager i delvis utelukkelse, før han igjen ble helt utelukket. I følge § 37 (4) må fortsatt utelukkelse besluttes på regionalt plan dersom utelukkelsen overstiger 14 dager. Spørsmålet ble derfor om utelukkelsesperioden skulle anses som sammenhengende, eller om det løp en ny 14 dagers frist slik at fengselet beholdt sin beslutningsmyndighet. Den regionale fengselsenheten la til grunn at det må foretas en konkret vurdering, hvor de reelle forholdene får avgjørende vekt. Dette gjør at det vanskelig kan oppstilles absolutte tidsfrister. Fengselsregionen viste videre til at dersom det er kort tid mellom utelukkelsene, og nytt vedtak om utelukkelse er begrunnet i tilsvarende forhold som det opprinnelige vedtaket, skal det anses som sammenhengende bruk av utelukkelse.¹¹³ Hva som anses som ”kort” tid er imidlertid relativt, og er ikke regulert. De strenge retningslinjene i Babar Ahmad-dommen taler for at forholdet bør anses som et sammenhengende. Selv om begrunnelsen for isolasjonen endres ved nye vedtak, bør det ha betydning at dette ikke dermed endrer den innsattes situasjon og isolasjonens virkninger.¹¹⁴

Straffegjennomføringsloven § 37 har en øvre tidsramme på ett år for tvungen isolasjon, jf. § 37 (5). Av overnevnte grunner innebærer bestemmelsen trolig ikke en absolutt grense reelt sett. Til sammenligning fastslår Mandela-reglene en 15 dagers maksimumsgrense for enhver form for lovlig bruk av fengselsbestemt isolasjon jf. regel 44.

Straffegjennomføringslovens mest brukte isolasjonsbestemmelse er § 37 (1) bokstav e.¹¹⁵ Lovens systematikk tilsier at atferd det reageres mot etter § 37 (1) bokstav e må være av tilnærmet samme alvorlighetsgrad som etter de andre alternativene i bestemmelsen. I følge forarbeidene kan brudd på arbeidsplikten omfattes, dersom forholdet er så graverende at det forstyrrer ro, orden og sikkerheten i fengselet.¹¹⁶ Andre forhold som omfattes er i følge retningslinjene bråk, vedvarende skriking og annen atferd som ikke kan betegnes som straffbar.¹¹⁷ Det er imidlertid uklart hvor nedre terskel for anvendelse går, og bestemmelsen gir lav forutsigbarhet for den innsatte. I en sak omtalt av sivilombudsmannen (2006), ble det besluttet delvis isolasjon for å opprettholde ”ro, orden og sikkerhet” etter § 37 bokstav e da

¹¹² SOM-2007-1493

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ Dok.nr.18 (2015-2016) s.16

¹¹⁶ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.103

¹¹⁷ KSF-2002-9001 punkt (3.40) 37.7.5

en innsatt hadde forsovet seg to ganger. Dette medførte også til at han mistet skoleplassen sin.¹¹⁸

Sikkerhetscelle overfor for eksempel suicidale innsatte etter § 38 kan også brukes forebyggende. I motsetning til § 37 har ikke § 38 noe tidsramme i det hele tatt, men vilkårene er imidlertid strengere. I tillegg skal uttalelse fra lege ”så vidt mulig innhentes og tas i betraktning ved vurderingen jf § 38 (2). At det ikke stilles tilsvarende krav etter § 37 har sammenheng med kriminalomsorgens og helsetjenestens rollefordeling. Når det likevel kreves etter § 38 er det for å poengtere inngrepets styrke.

4.2.2 Disiplinære hensyn

I 2001 vedtok Stortinget et forbud mot bruk av fullstendig isolasjon (på enerom) som disiplinærstraff. Etter den tidligere fengselsloven § 26 kunne domfelte isoleres i inntil en måned. Kriminalomsorgen kan imidlertid fremdeles ilegge isolasjon som et umiddelbart tiltak i inntil 24 timer ved mistanke om disiplinærbrudd etter strgf. § 39. Vilåret er at det er ”sannsynlig” at en innsatt forsettlig eller uaktsom har brutt reglene for ro, orden og disiplin, samt at handlingen kan føre til tap av begunstiging, utelukkelse fra fellesskapet eller andre fritidsaktiviteter, eller tap av permisjonstid etter § 40 (2) bokstav c, d eller e. Ordlyden ”sannsynlig” anviser at det stilles krav om alminnelig sannsynlighetsovervekt for at handlingen er begått.¹¹⁹ I 2011 stilte CPT spørsmåltegn ved adgangen til å ilegge slik disiplinærreaksjon ”simply because it is considered probable that a prisoner has committed an act which may result in a sanction such as loss of privileges or exclusion” jf. avsnitt 80.

Kriminalomsorgen kan også vedta delvis isolasjon fra ”fritidsfellesskapet eller andre aktiviteter” som reaksjon i opptil 20 dager ved disiplinærbrudd etter § 40 (2) bokstav d. Det innebærer i praksis at den innsatte fratras fellesskap utenom formiddagen om vedkommende har jobb eller skole, eventuelt hele døgnet om vedkommende ikke deltar på dagaktiviteter. I Rt. 2003 s.1100 fastslo Høyesterett at reaksjoner etter strgf. § 40 ikke regnes som straff, verken i intern rett eller etter EMK jf. avsnitt 54. Delvis isolasjon kan imidlertid anvendes ved alle typer brudd, også for straffbare forhold. CPT har anbefalt at isolasjon ”should be used as a disciplinary punishment only in exceptional cases and as a last resort”.¹²⁰ Videre anbefaler

¹¹⁸ SOMB-2007-60 s.194

¹¹⁹ Kfr. Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.166

¹²⁰ CPT/Inf (2011)28-part 2 s.3. Gjengitt i Razvyazkin mot Russland (2009) avsnitt 104

komiteen at maksimumsperioden ikke bør være høyere enn 14 dager for et gitt lovbrudd, og helst kortere. Det er imidlertid i tråd med CPTs anbefalinger at grovere disiplinærbrudd skal forfølges gjennom rettssystemet.¹²¹

Kriminalomsorgen har vid skjønnsmyndighet til å avgjøre hvilke handlinger som det skal reageres mot, så lenge det er brudd på ”reglene for ro, orden og disiplin eller forutsetninger og vilkår fastsatt i eller i medhold av denne loven”, og hvilken av reaksjonene som skal anvendes jf. § 40 (1). Fordi fengslene kan opprette egne regler for ro og orden, kan det være vanskelig for innsatte å holde seg oppdatert kfr. forskriften § 3-11. Dette gjelder særlig for innsatte som ofte forflyttes mellom fengsler og avdelinger. Det fremgår ikke eksplisitt av § 40 hvilke formål som isolasjonsvedtak etter bestemmelsen skal fremme, men i følge retningslinjene er hensikten å sikre ro, orden og disiplin i fengselet jf. punkt 3.43. Selv om bestemmelsen ikke har et pønalt formål, kan isolasjon etter denne bestemmelsen trolig oppleves slik av den innsatte.¹²² For at det skal være klarere hvilke formål disiplinær isolasjon begrunnes i, burde en utbrodert formålsangivelse følge av lovteksten i § 40 eller forskriften kfr. art. 8 (2). Vilkår angitt i forskrift er bindende, mens formålets plassering i retningslinjene har til sammenlikning liten rettskildemessig vekt.

Samtidig følger det av § 40 (6) at dersom ”helsemessige” eller ”andre særlige grunner taler for det, kan en reaksjon avbrytes eller helt eller delvis ettergis”. En rekke av dommene som ble omtalt i kapittelet om EMK artikkel 3, hvor den innsatte var psykisk syk, gjaldt isolasjon av disiplinære hensyn.¹²³ Psykisk syke kan ha større problemer med å tilpasse seg fengselslivet, og handlingen som leder til disiplinærreaksjonen kan skyldes underliggende helsemessige forhold. Dersom handlingen antas å være utløst av ”åpenbare og alvorlige psykiske problemer”, skal det utvises varsomhet før reaksjon på brudd ilegges jf. retningslinjene 40.3.1 Etter EMK artikkel 3 skal imidlertid helse og behandling komme i første rekke når den innsatte er alvorlig psykisk syk, jf. de tidligere nevnte sakene om Claes, Keenan og W.D. Videre trenger de psykiske plagene heller ikke være åpenbare, ettersom staten har en viss undersøkelsesplikt jf. Jashi mot Georgia (2013) avsnitt 62. I Keenan-saken mot Storbritannia (2001) ble klageren overført frem og tilbake mellom sykehus og fengselet, og han hadde flere episoder med ”disturbed behaviour, when he was removed from the

¹²¹ CPT/Inf(2011)28-part 2 s.3 og KSF-2002-9001 punkt 3.43 a

¹²² Kfr. SOMB-2015-103

¹²³ Se Keenan mot Storbritannia, Cocaign mot Frankrike, Razvyazkin mot Russland, W.D mot Belgia og Rohde mot Danmark.

hospital wing to normal location”, jf. avsnitt 112. Episodene innebar selvmordtendenser, mulig paranoidrelatert frykt, samt aggressive og voldelige utbrudd. Utageringen mot to fengselsansatte hadde skjedd i etterkant av at medisinerne hans ble endret. Av disse grunner var det mangelfullt at psykiatriske vurderinger ikke var inkludert i avgjørelsen om disiplinærstraffen jf. avsnitt 116. Imidlertid var Keenan ingen ”farlig” fange sammenlignet med for eksempel Coccain, som drepte en medinnsatt og spist av ham etterpå. I Coccains tilfelle var tre uker på psykiatrisk sykehus tilstrekkelig for at han deretter kunne settes i disiplinær isolasjon.

4.2.3 Praktiske hensyn

Bestemmelsen i § 37 (8) hjemler utelukkelse av enkeltindivider når “bygningmessige eller bemanningsmessige hensyn gjør det påkrevet”.¹²⁴ Ordlyden viser at dette er isolasjon som innsatte selv ikke hefter for. I forarbeidene er det nevnt akutte forhold som branntilløp, bygningmessige skader eller reparasjonsarbeid samt ekstraordinært stort sykefravær.¹²⁵ At departementet vektlegger ”ekstraordinært”, tilsier at normalt høyt sykefravær ikke er tilstrekkelig, og at bestemmelsen er forbeholdt unntakstilfeller. Samtidig er oppstillingen av aktuelle forhold kun eksempler. I denne sammenhengen kan det spørres om for eksempel isolasjon av en innsatt i psykotisk tilstand kan begrunnes i bemanningsmessige hensyn, i stedet for etter § 37 (1) bokstav b. Det er klart at en slik situasjon gir behov for ekstra bemanning, og at samvær i fellesskapet kanskje ikke er sikkerhetsmessig forsvarlig. Samtidig er det uklart om ordlyden ”påkrevet” etter § 37 (8) tilsier lavere terskel enn isolasjon som er ”nødvendig” etter § 37 (1).

Ressursmangler og budsjettkutt kan typisk ha betydning for bygningmessige eller bemanningsmessige forhold, og som psykisk syke kan være særlig sårbare for. I sak fra sivilombudsmannen ble delvis isolasjon benyttet systematisk for å spare penger gjennom planlagt nedbemanning i helger.¹²⁶ De innsatte hadde fått tilbringe fire timer og tre kvarter utenfor cellene sine per dag i helgene, over en lengre periode. Resten av tiden satt de innelåst på cellene. Innlåsingen ble begrunnet med store budsjettmessige underskudd. Denne begrunnelsen ble ikke akseptert av Sivilombudsmannen. Videre behandlet Oslo tingrett en sak

¹²⁴ Sml. § 37 (7) som hjemler kollektiv utelukkelse dersom ”akutte” bemanningsmessige eller bygningmessige forhold gjør det nødvendig. Ordlyden viser at det er høyere terskel for slik utelukkelse enn enkeltvis etter (8), og har heller ikke spesiell betydning tilknyttet psykisk syke.

¹²⁵ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.104 og 165

¹²⁶ SOMB-2008-58 s.219

om en innsatt som i følge vedtaket satt “helt utelukket fra fellesskapet for observasjon og i påvente av ledig og egnet fellesskaps plass”, med hjemmel i strgf. § 37 (8). Tingretten fastslo at fengselet ikke kunne gi en så generell begrunnelse for å ”holde en person fullstendig isolert og dernest vise til et kjøprinsipp”.¹²⁷

Allerede i 1992 uttalte CPT at “ill-treatment can take numerous forms, many of which may not be deliberate but rather the result of organisational failings or inadequate resources”.¹²⁸

Manglende finansiering kan i følge EMDs praksis medføre at terskelen i artikkel 3 overskrides.¹²⁹ Det er også et grunnprinsipp i de europeiske fengselsreglene at ”prison conditions that infringe prisoners’ human rights are not justified by lack of resources” jf. regel 4.

4.2.4 Frivillig isolasjon

Etter § 37 (9) kan det besluttes isolasjon dersom den innsatte ”selv ønsker det”. Såkalt frivillig isolasjon er en motsetning til de andre formene, som innebærer tvungen isolasjon. For eksempel kan det være innsatte med sterk sosial angst, som finner trygghet i å isolerer seg. Er det en del av retten til privatliv å få være alene?

Utgangspunktet er at innsattes eget ønske skal respekteres av kriminalomsorgen, i tråd med artikkel 8.¹³⁰ Samtidig tilsier ikke isolasjonsforskningen at innsatte som er isolert på frivillig grunnlag får mindre skadevirkninger enn de som tvinges til det. Som nevnt i kapittel 3.4 er mental stabilitet en forutsetning for å effektivt kunne nyte retten til respekt for privatlivet, og myndighetene vil derfor kunne være forpliktet til å yte nødvendig helsehjelp etter artikkel 8 dersom isolasjonsønsket egentlig har en helsemessig årsak. Ved fare for alvorlig skade vil myndighetene også ha et plikt til å verne om retten til livet etter EMK artikkel 2.

I retningslinjene stilles det krav til skriftlig egenerklæring fra vedkommende som ønsker å utelukkes.¹³¹ Personen skal også oppfordres til å begrunne ønsket om isolasjon, men dette er valgfritt. Dersom den innsatte oppgir grunn til ønske om isolasjon kan det være lettere å kartlegge behov og finne alternative tiltak.

¹²⁷ TOSLO-2010-178484. Vedtaket var i tillegg hjemlet feil, da saken gjaldt isolasjon i varetekt.

¹²⁸ CPT/inf (92)3 s.13

¹²⁹ Eksempelvis Poltoratskiy mot Ukraina (2003) avsnitt 148 og Dybeku mot Albania (2007) avsnitt 50

¹³⁰ KSF-2002-9001 punkt (3.40) 37.18

¹³¹ *Ibid.*

Hvor frivillig isolasjonen er i praksis kan imidlertid diskuteres. Dersom innsatte frykter fellesskapet og det samtidig finnes holdepunkter for slik frykt, bør det vurderes flytting av innsatte som er opphav til frykten, jf. strgjfl. § 14 (1) bokstav g som hjemler overføring av innsatte når det er nødvendig for å unngå uheldige sammensetninger. Hvis frykten for fellesskapet derimot skyldes sterk sosial angst, og vedkommende nekter sosial kontakt, har regelverket få alternative tilbud i fengselet, og behandlingsskøen for psykiatrisk helsehjelp er lang.¹³²

Det finnes ingen tidsbegrensning på hvor lenge en fange kan sitte isolert frivillig kfr. strgjfl. § 37 (5). Til sammenligning følger det både av FNs Mandela-regel 45 (2) og retningslinjene til FNs spesialrapportør for tortur at innsatte med ”mental disabilities” ikke bør settes i isolasjon i det hele tatt.

4.3 Forholdsmessighet

Til tross for sin absolutte karakter medfører helhetsvurderingen i artikkel 3 at isolasjonen må være forholdsmessig. I tillegg stiller artikkel 8 (2) som vist i kapittel 3.4 krav til forholdsmessighet mellom hensynet som begrunner isolasjonen og isolasjon som middel.¹³³ Et liknende krav finnes i straffegjennomføringsloven § 17 (2), som regulerer fellesskap for innsatte på avdeling med høy sikkerhet. Bestemmelsen fastslår kriminalomsorgen kan gjøre begrensninger i fellesskapet på visse vilkår dersom det ”ikke fremstår som et uforholdsmessig inngrep”. Dette taler for at det er samsvar mellom kravet til forholdsmessighet som EMK artikkel 8 (og 3) stiller, og det som følger av § 17 (2).

De andre isolasjonshjemlene i straffegjennomføringsloven inneholder ikke et eksplisitt forholdsmessighetskrav. Imidlertid følger det av forarbeidene at alle utelukkelse skal være forholdsmessige, og det henvises til § 17 (2).¹³⁴ Regelverket må således sees i sammenheng, slik at det ikke bare er isolasjon av innsatte på høysikkerhetsavdeling som må være

¹³² CAT/C/NOR/CO/8 avsnitt 19. Se også Dokument 4:1 (2017-2018) *Årsmelding fra Sivilombudsmannen om torturforebygging* s.19

¹³³ I juridisk teori er det argumentert for at forholdsmessighetskravet kan betraktes på tre forskjellige nivåer, i vid, ordinær og snever forstand, se eksempelvis Vibeke B. Strand og Kjetil M. Larsen, *Menneskerettigheter i et nøtteskall*, 2015 Oslo s.79. I dette kapitlet er det forholdsmessighetskravet i snever forstand som diskuteres.

¹³⁴ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.157

forholdsmessig. Innen juridisk teori er det også argumentert for at det gjelder et generelt forvaltningsrettslig forholdsmessighetskrav, men dette er ikke bekreftet av Høyesterett.¹³⁵

4.3.1 Nødvendighetskravet

Nødvendighetskravet er en viktig del av forholdsmessighetsvurderingen etter artikkel 8, og setter en høy terskel for adgangen til å vurdere isolasjon. I følge strgfjl. § 37 (1) må forebyggende utelukkelse være ”nødvendig”, og tiltaket skal heller ikke opprettholdes lenger enn ”nødvendig” etter § 37 (4). Videre skal utelukkelse på sikkerhetscelle etter § 38 være ”strengt nødvendig”. Isolasjon som ikke er nødvendig vil typisk enten ikke være egnet til å oppnå lovens formål eller være uforholdsmessig i snever forstand. Isolasjonstiltakets egnethet vil i EMDs perspektiv bero på en vurdering av begrunnelsen som er gitt av kriminalomsorgen. For eksempel kan det spørres om isolasjon er et egnet middel overfor en innsatt som sultestreiker, slik som var tilfellet i en sak omtalt av sivilombudsmannen.¹³⁶ Tiltaket var begrunnet med tilsynsbehov på grunn av sultestreiken og den innsattes svekkede helsetilstand. Vedtaket var hjemlet i § 17 (2), mens kriminalomsorgsdirektoratet mente at det måtte hjemles i § 37 (1) bokstav b ettersom sultestreik er en passiv form for å ”skade seg selv”. Sivilombudsmannen var ikke enig i dette, da tiltaket ikke var ”nødvendig” jf. § 37 (1). Videre viste sivilombudsmannen til at den innsatte trengte ekstra oppfølging, og at fengselet har en plikt til å sørge for at de innsattes helse blir ivaretatt etter strgfjl. §§ 2 (1) og 4, slik det også følger av EMK artikkel 3 og 8 (1). Denne plikten gir imidlertid ikke hjemmel for isolasjon i seg selv, og straffegjennomføringens regler er uttømmende. Sivilombudsmannen uttalte at ”dersom straffegjennomføringsloven ikke gir noen hjemmel for utelukkelse, må fengselet sørge for tilfredsstillende helsehjelp på en avdeling med fellesskap”. Samme problemstilling kan tenkes å gjelde for innsatte som er suicidale. Til sammenligning vil isolasjon lettere kunne anses som nødvendig overfor domfelte som er ansett som farlige for samfunnet og for omgivelsene, selv om vedkommende er psykisk syk jf. Mathew-saken. I slike tilfeller blir vurderingen i større grad hvorvidt isolasjonen er forholdsmessig i snever forstand, med hensyn til isolasjonsgraden og varigheten.

¹³⁵ Hvorvidt det gjelder et generelt forvaltningsrettslig forholdsmessighetsprinsipp er bla. diskutert i Eckhoff og Smith, *Forvaltningsrett*, Oslo 2014, s.403-406. Høyesteretts uttalelser i Rt.2008 s.560 avsnitt 48 og Rt.2011 s.304 avsnitt 56 tilsier at Høyesterett mener det ikke kan oppstilles slikt prinsipp.

¹³⁶ SOMB-2016-464

I §§ 29 (2), 39 og 40 stilles det verken eksplisitte krav til forholdsmessighet eller nødvendighet. Kriminalomsorgen kan derfor vedta isolasjon etter en sannsynlighetsvurdering av hvorvidt handlingen som begrunner isolasjonen er begått. At det også må gjøres en forholdsmessighetsvurdering bør derfor komme tydelig frem, for å fremheve at EMD anser isolasjon som ”one of the most serious measures which can be imposed within a prison”.¹³⁷ Det er et inngrep som “should be resorted to only exceptionally and after every precaution has been taken”.¹³⁸ CAT anbefaler at all bruk reduseres til det som er ”strictly necessary”, og at lovens ramme endres for å begrense isolasjonen til ”exceptional circumstances”.¹³⁹

Forholdsmessighetsvurderingen i snever forstand tilsier altså at ulempene og fordelene ved isolasjonen må stå i rimelig forhold til hverandre, og myndighetene er pålagt å vurdere alle relevante hensyn i den innsattes sak før isolasjonen iverksettes jf. Razvyazkin-saken avsnitt 104. Dersom det er motstrid mellom hensynet til sikkerheten og den enkeltes individuelle behov, må sikkerheten tillegges størst vekt kfr. strgfjl. § 2. Samtidig skal isolasjon brukes ”med varsomhet slik at ingen blir påført unødig skade eller lidelse” jf. § 37 (6) og § 38 (2).

Spørsmålet blir således i hvor stor grad innsattes individuelle forutsetninger skal tillegges vekt. EMDs praksis peker i retning av at der det er påvist at den innsatte har større psykiske problemer er det lavere terskel for at behandlingen er nedverdiggende eller umenneskelig. Straffegjennomføringsloven gir ingen eksplisitt beskyttelse av de psykisk syke i en isolasjonssituasjon. I tillegg må det vurderes hvor mye vekt det skal legges på isolasjonens skadevirkninger. Forarbeidene viser at kriminalomsorgen kontinuerlig må foreta en avveining av forholdsmessigheten i tilfeller hvor innsatte er eller blir påført helsemessige påkjenninger eller skader ved fortsatt utelukkelse. Det må være helsemessige påkjenninger eller skader av en viss grad.¹⁴⁰ Etersom EMD i større grad forutsetter at skadevirkningene forekommer, kan det argumenteres for at graden og varigheten av isolasjon må ha større betydning. For eksempel kan det antas at bruk av sikkerhetscelle er mer skadelig enn at den innsatte isoleres på sin egen celle. Samtidig er det verdt å påpeke at utviklingen i EMD-praksisen og dissensene viser at det ikke er klar konsensus innad i domstolen om hvilken betydning isolasjonens virkninger skal ha. For eksempel kom både flertallet i Rohde-saken og saken om Ramirez Sanchez frem til at det ikke forelå brudd, mens mindretallet mente at isolasjonens

¹³⁷ Onoufriou mot Kypros (2010) avsnitt 71

¹³⁸ Razvyazkin mot Russland (2012) avsnitt 101

¹³⁹ CAT/C/NOR/CO/8 avsnitt 18

¹⁴⁰ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.157

sannsynlige helsemessige konsekvenser måtte tillegges større vekt. Blant annet uttalte mindretallet i Ramirez-saken at "neither his physical robustness nor his mental stamina can make a period of solitary confinement in excess of eight years acceptable" jf. avsnitt 6, del 2.

4.3.2 Minste inngreps-prinsippet, alternative og kompenserende tiltak

Før det vedtas isolasjon må det vurderes om det er tilstrekkelig med en mildere reaksjon etter § 40, og delvis utelukkelse etter § 37 (3) skal alltid velges fremfor hel utelukkelse dersom det anses tilstrekkelig for å forebygge handlingene som følger av første ledd. Dette kan anses som utslag av minste inngreps-prinsippet. I de europeiske fengselsreglene nr. 3 er det fastslått at personer som berøves friheten bare skal underlegges det minimum av restriksjoner som er nødvendig og som står i forhold til restriksjonenes rettmessige formål. Minste inngreps-prinsippet er også fastslått i forskriften § 3-11, og er i tillegg et gjennomgående krav i retningslinjene. For eksempel skal vedtaket så langt som mulig angi hvilke hendelser som kan inntreffe om man ikke bruker utelukkelse, hvor sannsynlig det er at den uønskede hendelsen inntreffer og om formålet med utelukkelsen kan oppnås ved hjelp av mindre inngripende tiltak.¹⁴¹ Prinsippet innebærer at kriminalomsorgen både må ta stilling til aktuelle alternative tiltak til isolasjon, samt kompenserende tiltak når isolasjonen først iverksettes.

Alternative tiltak

Da FNs menneskerettighetskomité (HRC) undersøkte norske fengselsforhold i april 2018, uttalte den at "the State party should abolish the use of full isolations for persons with mental disabilities and use alternative methods, whenever possible".¹⁴² Alternative tiltak kan være spesiell oppfølging med økt bemanning, og tilrettelegging ut fra den enkeltes behov og helsetilstand.

I Slawomir Musial mot Polen (2009) uttalte EMD at de europeiske fengselsreglene "provide(s) that prisoners suffering from serious mental disturbance should be kept and cared for in a hospital facility which is adequately equipped and possesses appropriately trained staff" jf. avsnitt 93. Dersom "behandling av sykdom gjør det nødvendig, og behandlingen ikke kan gis under ordinær gjennomføring av straffen" kan domfelte i særlige tilfeller overføres til sykehus eller psykiatrisk institusjon etter § 13. Overføring gjelder innsatte som er

¹⁴¹ KSF-2002-9001 punkt (3.40) 37.6

¹⁴² CCPR/C/NOR/CO/7 avsnitt 27

”psykotiske og har en alvorlig sinnslidelse”.¹⁴³ Terskelen for innleggelse etter psykisk helsevernloven er høy for innsatte som ikke er psykotiske, og det er lang ventetid for vurdering og innleggelse. Et annet problem er for korte opphold i psykiatrisk døgninstitusjon før den innsatte returneres til fengselet.¹⁴⁴ Det kan for eksempel tenkes at vedkommende kvikner til av miljøskiftet fra fengsel og eventuelt isolasjon, til sykehus, og at behandlingen derfor ikke lenger anses nødvendig. Ved sine to siste besøk har CPT vektlagt behovet for overføring av psykisk syke til psykiatrisk institusjon. I rapporten fra 2006 anbefalte komiteen at hurtig overføring til en psykiatrisk enhet ”should be given a very high priority”. I rapporten fra 2011 ba komiteen om at norske myndigheter tar ”the necessary steps to ensure that prisoners suffering from a severe mental illness are transferred to an appropriate psychiatric unit/hospital” jf. avsnitt 70.

For personer som ikke har en alvorlig sinnslidelse kan helseomsorg gis i fengselet. Forøvrig kan disse innsatte også ha behov for, og en rett til, tilsyn og behandling etter EMK. Isolasjon kan ikke brukes som et substitutt for tilstrekkelig helsehjelp jf. Khider-saken avsnitt 120. Når isolasjon likevel er nødvendig forutsetter forarbeidene at "overføring til alternative plasseringer utenfor fengsel/overføring til annet fengsel vurderes kontinuerlig under hele utelukkelsesperioden".¹⁴⁵

Kompenserende tiltak

Det følger av forskriften § 3-34 at ”skadelige følger av utelukkelse fra fellesskapet skal så vidt mulig forebygges eller bøtes på”. For eksempel bør innsatte ved fullstendig utelukkelse få være i sin egen celle fremfor særavdeling så vidt det er mulig, samt få utvidet adgang til å låne bøker, fysisk aktivitet og lufting, TV-apparat og besøk.¹⁴⁶ For innsatte som er delvis isolert kan opprettholdelse av dagsaktiviteter også være aktuelt. Det vil også være viktig med legetilsyn. Psykisk syke innsatte er ingen homogen gruppe, så effekten av kompenserende tiltak vil generelt være avhengig av tiltakenes omfang, tilgjengelighet og kvalitet. For domfelte med lavt funksjonsnivå, eller for de som er frivillig isolert, kan det være vanskeligere å finne passende tiltak. Meningsfull og hyppig menneskelig kontakt blir da særlig viktig.

¹⁴³ St.meld. nr.37 (2007-2008) kapittel 11.7

¹⁴⁴ CPT/Inf (2011)33 avsnitt 70

¹⁴⁵ Ot.prp. nr.5 (2000-2001) s.164

¹⁴⁶ *Ibid.* s.103

4.3.3 Skjønnsmarginen

Mange saker står og faller på forholdsmessighetsvilkåret. EMD kan ikke overprøve de nasjonale myndighetene fullt ut i spørsmålet, og statene gis derfor en skjønnsmargin. Dette har også sammenheng med at statene kjenner sine egne forhold best, og EMD er ikke ment å være en fjerde instans fullt ut. Av denne grunn ligger det i norske myndigheters skjønnsmargin å avgjøre hvorvidt isolasjonen er nødvendig. Imidlertid har myndighetene en plikt til å vise eksistensen av behovene for isolasjonen.¹⁴⁷ Skjønnen er heller ikke ubegrenset. I *Khoroshenko mot Russland (2015)* viste domstolen til at "the State does not have a free hand in introducing restrictions in a general manner without affording any degree of flexibility for determining whether limitations in specific cases are appropriate or indeed necessary, especially regarding post-conviction prisoners" jf. avsnitt 126.

¹⁴⁷ *Piechowicz mot Polen (2012)* avsnitt 212

5 Er det spenninger mellom rettskildene?

Oppsummering og konklusjon

Å avgjøre hvorvidt det norske regelverket er i samsvar med EMK artikkel 3 og 8 forutsetter en konkret helhetsvurdering i den enkelte sak. Man kan derfor ikke fastslå hva EMD ville konkludert med i en eventuell isolasjons sak mot Norge. EMK setter imidlertid absolutte skranker for uverdige fysiske fengselsforhold, samt et isolasjonsregime som innebærer fullstendig sensorisk og sosial isolasjon, isolasjon på ubestemt tid, og isolasjon som i vesentlig grad forverrer helsetilstanden. Isolasjonen må også være strengt nødvendig. I tillegg har jeg identifisert og diskutert en rekke menneskerettlige krav i kapittel 3 og 4.

Samtidig kan det argumenteres for at det foreligger noen spenninger i gråsonene mellom menneskerettighetene og norsk rett. Disse gråsonene øker risikoen for at kriminalomsorgen får en praktisering av isolasjonsbestemmelsene som er i strid med menneskerettighetene. For eksempel har isolasjonsbegrepet etter det norske regelverket til dels et uklart innhold og andre rammer enn det som følger av menneskerettighetene. Dette kan føre til at kriminalomsorgen ikke oppfatter en innlåsing av en innsatt som isolasjon, og derfor ikke treffer et enkeltvedtak. Manglende begrunnelse kan være i strid med EMK. På skalaen fra fullstendig isolasjon til hel dag i fellesskap kan det også være fruktbart å sondere mellom hva som utgjør isolasjon etter menneskerettighetene, og hva som er anbefalt tid i fellesskapet, altså minimum 8 timer i følge CPT.

Videre har flere av isolasjonshjemlene svært skjønnsmessige vilkår, samt mangler begrensninger for varighet. Dette kan bidra til ulik praktisering av reglene, mer vilkårlig og langvarig isolasjon, samt mindre forutberegnelig for den innsatte. Det er også fare for at isolasjon brukes som et substitutt for riktig medisinsk eller psykiatrisk helseomsorg. I slike tilfeller kan den manglende behandlingen i seg selv være nedverdiggende eller umenneskelig behandling etter artikkel 3.

Et annet problem i denne sammenheng er at man ikke vet hvor langvarig isolasjonen må være for å gi varige skadevirkninger. Av den grunn er det umulig å svare på når "litt" isolasjon blir for mye. I praksis kan det være vanskelig å fastslå hva som kom først; om den innsatte settes i isolasjon fordi han eller hun er psykisk syk, eller om vedkommende ble syk av isolasjonen, noe som gjør temaet særlig utfordrende.

Som avhandlingen viser stiller menneskerettskomiteene og fengselsreglene strengere krav til isolasjonen enn det som følger av EMK, slik konvensjonen tolkes i dag. Dette har sammenheng med deres ulike roller; EMD har en dømmende funksjon, men komiteene har en mer forebyggende og rettspolitisk funksjon. Komiteenes anbefalinger og minimumsstandarder har imidlertid over tid vært svært samstemte med hverandre, og med fengselsreglene. Når EMD viser til disse myke rettskildene, øker det deres innflytelse på de menneskerettslige skrankene for isolasjon. EMDs økende fokus på isolasjonens helsemessige konsekvenser, og betydningen av den innsattes psykiske tilstand, illustrerer dette.

Litteraturliste

Lov

Grunnloven	Kongerike Norges Grunnlov 17. mai 1814
Forvaltningsloven	Lov 10. februar 1967 om behandling av forvaltningssaker
Straffeprosessloven	Lov 22. mai 1985 nr. 25 om rettergangsmåten i straffesaker
Menneskerettsloven	Lov 21. mai 1999 nr. 30 om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett
Spesialisthelsetjenesteloven	Lov 2. juli 1999 nr. 61 om spesialisthelsetjenesten m.m.
Psykisk helsevernloven	Lov 2. juli 1999 nr. 62 om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern
Straffegjennomføringsloven	Lov 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv.
Straffeloven	Lov 20. mai 2005 nr. 28 om straff
Helse- og omsorgstjenesteloven	Lov 24. juni 2011 nr. 30 om kommunale helse- og omsorgstjenester m.m.

Forskrift

Forskrift om straffegjennomføring	Forskrift 22. Februar 2002 nr. 183 om straffegjennomføring
-----------------------------------	--

Konvensjon

EMK	Konvensjon 4. november 1950 om beskyttelse av menneskerettighetene og de grunnleggende friheter
SP	Den internasjonale konvensjon 16. desember 1966 om sivile og politiske rettigheter
WK	Wienkonvensjonen 23. desember 1969 om traktatretten
TK	FNs konvensjon 10. desember 1984 mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff

EKT	Europarådets konvensjon 26. november 1987 om forebygging av tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff
OPCAT	Valgfri protokoll 18. Desember 2002 nr. 25 til FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff
CRPD	FNs konvensjon 13. desember 2006 om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne

Lovforarbeid og offentlige utredninger

Ot.prp. nr.5 (2000-2001)	Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffgjennomføringsloven)
St.meld. nr.37 (2007-2008)	Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)

Rettspraksis

Fra norske domstoler:

Rt. 2000 s. 996

Rt. 2003 s. 1100

Rt. 2005 s. 833

Rt. 2008 s. 560

TOSLO-2010-178484

Rt. 2011 s.304

Rt. 2011 s. 1043

LB-2016-111749

HR-2017-1127-U

Fra Den europeiske menneskerettsdomstolen:

Irland mot Storbritannia EMDs dom fra 18. januar 1978 Irland mot Storbritannia

Airey mot Irland EMDs dom fra 9. oktober 1979

McFeeley mot Storbritannia	EMDs dom fra 15. mai 1980 McFeeley mot Storbritannia
Selmouni mot Frankrike	EMDs dom fra 28. juli 1999 Selmouni mot Frankrike
Messina mot Italia	EMDs dom fra 28. september 2000 Messina mot Italia
Kudla mot Polen	EMDs dom fra 6. oktober 2000 Kudla mot Polen
Bensaid mot Storbritannia	EMDs dom fra 6. februar 2001 Bensaid mot Storbritannia
Dougoz mot Hellas	EMDs dom fra 6. mars 2001 Dougoz mot Hellas
Peers mot Hellas	EMDs dom fra 19. april 2001
Keenan mot Storbritannia	EMDs dom fra 3. april 2001 Keenan mot Storbritannia
Banković m.fl. mot Belgia og andre stater	EMDs dom fra 12. desember 2001 Banković med flere mot Belgia og andre stater
Pretty mot Storbritannia	EMDs dom fra 29. april 2002 Pretty mot Storbritannia
Kalashnikov mot Russland	EMDs dom fra 15. juli 2002 Kalashnikov mot Russland
Ploski mot Polen	EMDs dom fra 12. november 2002 Ploski mot Polen
Poltoratskiy mot Ukraina	EMDs dom fra 29. april 2003 Poltoratskiy mot Ukraina
Yankov mot Bulgaria	EMDs dom fra 11. desember 2003 Yankov mot Bulgaria
Ilascu m.fl. mot Moldova og Russland	Moldova og Russland EMDs dom fra 08. juli 2004 Ilascu med flere mot Moldova og Russland
Öcalan mot Tyrkia	EMDs dom fra 12. mai 2005 Öcalan mot Tyrkia
Rodhe mot Danmark	EMDs dom fra 21. juli 2005 Rodhe mot Danmark
Mathew mot Nederland	EMDs dom fra 29. september 2005 Mathew mot Nederland
Hirst mot Storbritannia	EMDs dom fra 6. oktober 2005 Hirst mot Storbritannia
Ramirez Sanchez mot Frankrike	EMDs dom fra 4. juli 2006 Ramirez Sanchez mot Frankrike
Ciorap mot Moldova	EMDs dom fra 19. Juni 2007 Ciorap mot Moldova
Dickson mot Storbritannia Storbritannia	EMDs dom fra 4. desember 2007 Dickson mot
Dybeku mot Albania	EMDs dom fra 18. desember 2007 Dybeku mot Albania
Moiseyev mot Russland	EMDs dom fra 9. oktober 2008 Moiseyev mot Russland
Slawomir Musial mot Polen	EMDs dom fra 20. januar 2009 Slawomir Musial mot Polen
Khider mot Frankrike	EMDs dom 9. juli 2009 Khider mot Frankrike

Dolenec mot Kroatia	EMDs dom 26. november 2009 Doleneć mot Kroatia
Onoufriou mot Kypros	EMDs dom 7. januar 2010 Onoufriou mot Kypros
Csüllög mot Ungarn	EMDs dom 7.juni 2011 Csüllög mot Ungarn
Cocaign mot Frankrike	EMDs dom 3. november 2011 Cocaign mot Frankrike
Babar Ahman m.fl. mot Storbritannia	EMDs dom fra 10. april 2012 Babar Ahman med flere mot Storbritannia
Piechowicz mot Polen	EMDs dom 17. april 2012 Piechowicz mot Polen
Razvyazkin mot Russland	EMDs dom 3. juli 2012 Razvyazkin mot Russland
Munjaz mot Storbritannia	EMDs dom fra 17. juli 2012 Munjaz mot Storbritannia
El-Masri mot FYROM	EMDs dom fra 13. desember 2012 El-Masri mot Den tidligere jugoslaviske republikken Makedonia
Jashi mot Georgia	EMDs dom fra 8. januar 2013 Jashi mot Georgia
Claes mot Belgia	EMDs dom fra 10. januar 2013 Claes mot Belgia
Khoroshenko mot Russland	EMDs dom fra 30. juni 2015 Khoroshenko mot Russland
Varga m.fl. mot Ungarn	EMDs dom fra 3. oktober 2015 Varga med flere mot Ungarn
Murray mot Nederland	EMDs dom fra 26. april 2016 Murray mot Nederland
W.D mot Belgia	EMDs dom fra 6. oktober 2016 W.D mot Belgia
Muršić mot Kroatia (2016)	EMDs dom fra 20. oktober 2016 Muršić mot Kroatia
Hansen mot Norge (2018)	EMDs dom fra 21. juni 2018 Hansen mot Norge

Retningslinjer

KSF-2002-9001	Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven). Fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 16. mai 2002 med hjemmel i forskrift til lov om straffegjennomføring av 22. februar 2002 § 7- 1. Revidert 27. oktober 2008.
---------------	---

Offentlige rapporter og veiledninger

NIM (2012)	Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter, ved UiO: Norsk senter for menneskerettigheter. <i>Temarapport:</i>
------------	--

Bruk av isolasjon i fengsel. Norsk lov og praksis i et menneskerettighetsperspektiv. Oslo 2012

- Dok.nr 16 (2011-2012) *Rapport fra Menneskerettighetsutvalget om menneskerettigheter i Grunnloven.* Oslo 2012
- Veileder IS-1971 (2013) Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel. IS-1971. Januar 2013, oppdatert i november 2013
- Norges CRPD-rapport (2015) FNs konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatte funksjonsevne (CRPD)-Norges første rapport 02.07.2015:<https://www.regjeringen.no/contentassets/26633b70910a44049dc065af217cb201/norges-forste-rapport-til-crpd-komiteen.pdf> . Lastet ned 27.09.2018
- Dok.nr 18 (2015-2016) NIM. *Melding for året 2015 fra Norges nasjonale institusjon for menneskerettigheter.* Oslo 2016
- KDI og Helsedirektoratet (2016) Kriminalomsorgsdirektoratet og Helsedirektoratet, *Oppfølging av innsatte med psykiske lidelser og/eller rusmiddelproblemer* 2016
- KDI (2017) Kriminalomsorgsdirektoratet, *Årsrapport for Kriminalomsorgen* 2017
- Dokument 4:1(2017-2018) Sivilombudsmannen, *Årsmelding for 2017 fra Sivilombudsmannen om torturforebygging*, 2017

Sivilombudsmannen

SOM-2007-1493

SOMB-2007-60

SOMB-2008-58

SOMB-2015-103

SOMB-2016-464

Falkanger (2018) Falkanger, Aage T. (2018) *Isolasjon av psykisk syke er uverdige*. Publisert 05.06.2018 på www.sivilombudsmannen.no

Sivilombudsmannen Om Mandelareglene. Publisert 27.05.2015. Oppdatert 21.05.2017. <https://www.sivilombudsmannen.no/aktuelt/torturforebygging/reviderte-standard-minimumsregler-behandling-innsatte/>

Sivilombudsmannen

Sivilombudsmannens nettside om
torturforebyggingsmandatet:
<https://www.sivilombudsmannen.no/torturforebygging/mandat/>

Juridisk litteratur

- Aall (1994) Aall, Jørgen (1994) *Noen straffeprosessuelle tvangsmidler og menneskerettighetene*, publisert i Tidsskrift for rettsvitenskap (TFR-1994-584)
- Aall (2015) Aall, Jørgen (2015) *Rettsstat og menneskerettigheter*. Fagbokforlaget: Oslo
- Eckhoff/Smith (2014) Eckhoff, Torstein & Smith, Eivind (2014) *Forvaltningsrett*, 10.utg. Universitetsforlaget: Oslo
- Engbo/Smith (2012) Engbo, Hans J. Og Smith, Peter S. (2012) *Fængsler og menneskerettigheder*, 1.utg. Jurist- og økonomforbundets forlag: København
- G/H/J (2016) Grønning Linda, Husebø Erling, Jacobsen Jørn (2016) *Frihet, forbrytelse og straff. En systematisk fremstilling av norsk strafferett*. Fagbokforlaget: Bergen
- Horn (2017) Horn, Thomas (2017) *Fullstendig isolasjon ved risiko for bevisforspillelse*. Fagbokforlaget: Oslo
- Høstmælingen (2013) Høstmælingen, Njål (2013) *Internasjonale menneskerettigheter*, 2.utg. Universitetsforlaget: Oslo
- IM (2006) Institut for Menneskerettigheder (2006) *Brug af særforanstaltninger over for psykisk syge kriminelle i et menneskeretligt perspektiv*, Utredning nr. 4. Handy-Print A/S: Skive
- Smit/Snacken (2009) Smit, Dirk V.Z og Snacken, Sonja (2009) *Principles of European prison law and policy*. Penology and human rights. Oxford University Press: New York
- Strand/Larsen (2015) Strand, Vibeke B. og Larsen, Kjetil M. (2015) *Menneskerettigheter i et nøtteskall*, 1.utg. Gyldendal Norsk Forlag AS: Oslo

Europarådet

- CPT/inf (92) 3 CPT (1992) *3rd General Report on the CPT's Activities, (includes a section on Health Care services in prison), 1 January to 31 December 1992.*

CPT/Inf (94) 11	<i>CPT (1994) Report to the Norwegian government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 27 June to 6 July 1993.</i>
CPT/Inf (97) 11	<i>CPT (1997) Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 17 to 21 March 1997.</i>
CPT/Inf (2000) 15	<i>CPT (2000) Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), from 13 to 23 September 1999.</i>
CPT/Inf (2006) 14	<i>CPT (2006) Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 3 to 10 October 2005.</i>
CPT/Inf (2011) 33	<i>CPT (2011) Report to the Norwegian Government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 18 to 27 May 2011.</i>
CPT/Inf (2011) 28	<i>CPT (2011) 21st General Report on the CPT's Activities, (includes sections on access to a lawyer and on solitary confinement of prisoners). 1 August 2010-31 July 2011.</i>
De europeiske fengselsreglene	Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules https://rm.coe.int/european-prison-rules-978-92-871-5982-3/16806ab9ae

FN

A/52/44(SUPP) paras. 149-156	<i>CAT (1998) Concluding observations on the eighth periodic report of Norway</i>
CAT/C/NOR/CO/5	<i>CAT (2008) Concluding observations on the fifth periodic report of Norway</i>
CAT/C/NOR/CO/6-7	<i>CAT (2012) Concluding observations on the sixth and seventh periodic report of Norway</i>

CAT/C/NOR/CO/8	CAT (2018) <i>Concluding observations on the eighth periodic report of Norway</i>
CCPR/C/NOR/CO/5	HRC (2006) <i>Concluding observations on the fifth periodic report of Norway</i>
CCPR/C/NOR/CO/6	HRC (2011) <i>Concluding observations on the sixth periodic report of Norway</i>
CCPR/C/NOR/CO/7	HRC (2018) <i>Concluding observations on the seventh periodic report of Norway</i>

Nelson Mandela-reglene The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (2015)
https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/GA-RESOLUTION/E_ebook.pdf

Andre kilder

Cramer (2014)	Cramer, Veronica (2014) <i>Forekomst av psykiske lidelser hos domfelte i norske fengsler</i> , 2014 http://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/3194559.823.pftsyerewx/Forekomst+av+psykiske+lidelser+hos+domfelte+i+norske+fengsler+-+rapport.pdf
Smith (2008)	Smith, Peter S. (2008) <i>An introduction to The Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement</i> . Torture Journal Volume 18 Number 1; http://solitaryconfinement.org/uploads/TortureJournalVol18No1.pdf Lastet ned 01.10.2018
SSB (2018)	Statistisk sentralbyrå, <i>Fengslinger</i> , publisert 5.april 2018. Hentet 14.november 2018.
SNL (2018)	Store norske leksikon, https://snl.no/ab_initio . Nåværende versjon publisert 20.februar 2018.
Søndenaa (2009)	Søndenaa, Erik (2009) <i>Intellectual disabilities in the criminal justice system</i> (Doctoral theses at NTNU, 2009:6). Trondheim, NTNU
Istanbul-erklæringen	The Istanbul Statement on the use and effects of solitary confinement. Adopted on 9. December 2007 at the International Psychological Trauma Symposium, Istanbul.
WHO	Verdens helseorganisasjon: http://www.who.int/mental_health/management/en/